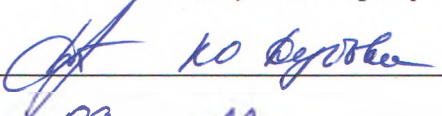

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права
Кафедра морського та господарського права

«Допущена до захисту»

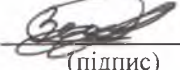
УДК 347.65](477)

Завідувач кафедри

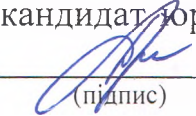

« 09 » 12 2025 р

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
на тему:
«МЕХАНІЗМ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ»

Виконав: студентка групи 6511м
спеціальності 081 «Право»

(підпис) **Зубченко А.Р.**

Керівник роботи:
завідуюча кафедрою Морського та
господарського права,
кандидат юридичних наук, доцент

(підпис) **Дубова К.О.**

Миколаїв – 2025 р.

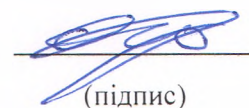
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова**

Навчально науковий інститут (факультет) _____

Кафедра **Морського та господарського права**Спеціальність **081 Право**Освітня програма **Право**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

(підпис)

«09» 12 2025 р.

ЗАВДАННЯ**НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ****на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**Студентці Зубченко Аделіні Русланівні1. Тема роботи: «МЕХАНІЗМ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ»Керівник роботи завідуюча кафедрою Морського та господарського права,
кандидат юридичних наук, доцент Дубова Катерина Олександрівна

Затверджені наказом ректора № 1155-уч від «30» вересня 2025 року

2. Термін подання роботи: 08.12.2025 року3. Вихідні дані по роботі: монографічні видання, наукові статті, аналітичні
матеріали вітчизняних науковців та практиків, Інтернет-ресурси, наукова та
навчально-методична література, законодавчі й нормативні акти України, що
регламентують порядок спадкування.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів)

1. Історико-правовий аспект спадкування в Україні2. Основні правила спадкування

3. Окремі питання спадкування5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація PowerPoint на 7 слайдах

6. Консультанти розділів роботи

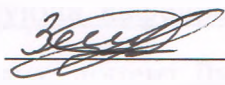
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	Завдання прийняв
	Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми роботи	До 10.09.2025	Виконано
2.	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмету дослідження	До 20.09.2025	Виконано
3.	Складання плану роботи, опрацювання джерел	До 10.10.2025	Виконано
4.	Виконання роботи	До 25.11.2025	Виконано
5.	Підготовка до захисту	До 08.12.2025	Виконано
6.	Захист роботи	23.12.2025	Виконано

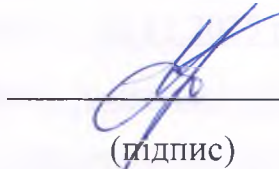
Студентка

 (підпис)

А.Р. Зубченко

(ПІБ)

Керівник роботи

 (підпис)

К.О. Дубова

(ПІБ)

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ.	7
1.1. Ретроспективний аналіз формування спадкових правовідносин	7
1.2. Розвиток спадкового права в сучасній Україні.....	19
1.3. Правова природа та складові елементи поняття «спадкові правовідносини».....	22
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПАДКУВАННЯ.....	30
2.1. Виникнення права на спадщину.....	30
2.2. Загальна характеристика спадкування за законом.....	35
2.3. Особливості спадкування за заповітом.....	46
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ.....	53
3.1. Поняття та особливості спадкового договору.....	53
3.2. Спадкування в умовах воєнного стану.....	58
3.3. Спадкування з іноземним елементом.....	64
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

АНОТАЦІЯ

Зубченко А.Р. «Механізм спадкування в Україні» Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр за спеціальністю 081 «Право» – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Мета дослідження: розглянути порядок цивільно-правового регулювання спадкування за українським законодавством на основі теоретичних знань та чинного законодавства України. Предметом дослідження є цивільно-правове регулювання здійснення права на спадкування за законодавством України.

Перший розділ присвячений історичному аналізу етапів становлення спадкового права на території України, особливо приділена увага до сучасного розвитку спадкового права України. Також визначене поняття спадкових правовідносин, їх природи та складових елементів.

У другому розділі досліджені спадкові права та момент їх виникнення. Висвітлена загальна характеристика спадкування за законом та особливості спадкування за заповітом.

Третій розділ висвітлює поняття, зміст та риси спадкового договору. Проаналізовані зміни в процедурі спадкування у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні та особливості спадкових відносин ускладнених іноземним елементом.

Ключові слова: спадкування, спадкове право, спадкові правовідносини, спадкові права, спадковий договір, воєнний стан, іноземний елемент.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Спадкування є одним з найдавніших та фундаментальних інститутів у сфері цивільного права. Саме на цю сферу правовідносин приділялось чимало уваги, адже воно пов'язане з переходом права власності від одного покоління до іншого. Спадкове право забезпечує визначає порядок переходу майнових та деяких особистих немайнових прав та обов'язків від спадкодавця, до інших осіб (спадкоємців). Спадкове право зазнавало змін протягом всієї історії людства в залежності від соціально-економічні змін та розвитку правових концепцій. Право на спадкування забезпечує та охороняє інтереси та права спадкоємців. Однак законодавство України у сфері спадкувння змінюється і потребує уважно стежити за нововведеннями, щоб спадкові права осіб були реалізовані та не порушені. Зокрема, пов'язані з останніми подіями, що відбуваються на території нашої держави, зміни у законодавстві потребують уваги та неухильного дотримання.

Зокрема повномасштабне вторгнення та його наслідки у вигляді відсутності державних реєстрів та державних органів, ведення на територіях бойових дій, ускладнюють реалізацію прав спадкоємців на спадкування. Спадкоємцю який проживає в зоні бойових дій значно складніше проходити процедуру щодо прийняття спадщини. Для забезпечення прав громадян, які знаходяться на окупованих території України були внесені відповідні зміни в законодавство.

Отже, в контексті вдосконалення норм цивільного законодавства необхідно визначити та чітко зрозуміти основні категорії спадкового права, які забезпечують правову основу для передачі приватної власності громадянина іншим особам після його смерті. Також необхідно дослідити правову природу спадкування за законом, специфіку заповіту та інших форм реалізації права на вільне розпорядження майном після смерті особи. Зокрема здійснити аналіз змін в механізмі спадкування, що виникли через повномасштабне вторгнення.

Мета дослідження: розглянути порядок цивільно-правового регулювання спадкування за українським законодавством на основі теоретичних знань та чинного законодавства України.

Завдання дослідження:

- провести аналіз історії розвитку права на спадкування;
- дослідити етапи формування спадкових правовідносин на теренах України;
- визначити правову природу спадкових правовідносин;
- розкрити сутність поняття «право на спадкування» та визначити підстави спадкування за законодавством України;
- проаналізувати порядок прийняття спадщини та відмови від спадщини як способів здійснення права на спадкування;
- охарактеризувати особливості спадкування за законом та заповітом;
- розкрити поняття спадкового договору і визначити його характеристики;
- провести аналіз особливостей правового регулювання спадкування в умовах воєнного стану;
- охарактеризувати методи регулювання спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Об'єктом дослідження: є суспільні відносини, які виникають у сфері здійснення права на спадкування.

Предметом дослідження є цивільно-правове регулювання здійснення права на спадкування за законодавством України.

Ступінь наукової розробленості: Проблемними особливостями цивільно–правового регулювання спадкування за українським законодавством займались науковці – юристи у галузях приватного та публічного права, а саме: Т.Й Білоус, І.А. Бірюков, М. Бориславська, І.О. Дзера, М.С. Долинська, Ю. О. Заїка, М.Б. Кравичк, О. Є Кухарев, В.В. Маньковський, М. Михайлів,

О. Нелін, О. В. Нестерцова-Собакаръ, Н.Б. Новицька, А.М. Новицький, В.Г. Павлова, О.П. Печений, Х. З. Піцик, М.Г. Поліщук, Скрыбін О.М. та інші.

Нормативно-правовою базою дослідження є чинне законодавство України.

Методи дослідження. Для вирішення визначених завдань у кваліфікаційній роботі застосовано такі методи:

- історико-правовий;
- системно-функціональний;
- формально-юридичний;
- системно-структурний;

Структура і обсяг роботи відповідає поставленій меті і завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел на 7 сторінках, які містять 60 найменувань. Загальний обсяг роботи – 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1 Ретроспективний аналіз формування спадкових правовідносин

Основи для формування інституту спадкування існують ще за часів первісної організації суспільства. Передача майна людини, яка померла, здійснювалась опираючись на звичаї та традиції, які встановлювались протягом багатьох сторіч серед мешканців певних територій. Порядок передачі майна, як регулятора відносин, вважався основою для закріплення положень щодо передачі майна, майнових прав і зобов'язань померлого його спадкоємцям. У різні епохи спадкове право зазнавало численних змін, пов'язаних з розвитком моралі, суспільства та станом держави.

Щодо становлення й розвитку українського спадкового права Нестерцова-Собакарь. О. зазначає дослідження Кондратової А.М., яка розподіляє його на такі основні етапи:

- звичаєве право давніх слов'ян;
- вплив римського права;
- спадкове право часів Київської Русі;
- право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої;
- період Російської та Австро-Угорської імперій та Відродження української державності (XIX - поч. XX століття);
- право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917-1991 рр.);
- сучасне спадкове право України [1, с. 146].

На нашу думку, серед основних етапів становлення і розвитку спадкового права України найбільшого значення та найбільший вплив справили такі етапи: спадкове право за часів становлення римського права, спадкове право часів Київської Русі, право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої та період перебування українських земель у складі Російської

та Австро-Угорської імперії та Відродження української державності, право Української Радянської Соціалістичної Республіки. Тому зупинимось на них більш докладно.

Етап, який започаткував уявлення про спадкування, є період існування Римської імперії. Згадку щодо спадкування за спадковою трансмісією та спадковим представленням ми знаходимо у римському приватному праві, яке вперше сформулювало поняття та принципи застосування зазначених інститутів права, послідовно впровадивши в практику спадкові правовідносини. Римське спадкове право пройшло важкий шлях становлення.

На ранній стадії розвитку Римської імперії майно померлого розподілялося між агнатами, не виходячи за межі сім'ї. Решта родичів закликала до спадкування лише у разі, якщо не знайшлося нікого з агнатів. Агнатами були особи, які на день смерті спадкодавця були між собою в агнатичній спорідненості. Агнатична спорідненість охоплювала домовладу, його дружину, їхніх синів та незаміжніх дочок, дружин синів із їхніми нащадками, а також усиновлених осіб. Агнатична спорідненість – це формальний зв'язок усіх, хто перебував під владою домовладу, оскільки кровна спорідненість не мала вирішального значення. Сини, які вийшли зпід влади батька, заміжні дочки не закликалися до спадкування [2, с.29].

За Юстиніана кровне споріднення остаточно витіснило агнатське. Тоді ж було встановлено класи (групи) родичів, які успадковують майно в порядку черговості, причому кожна наступна група – лише за відсутності чи відмови попередньої. Склалася чітка система спадкування за заповітом [3, с.272-273].

За дослідженням Гончарова А. В. та Заїки Н.Ю., при спадкуванні за законом римським правом встановлювалась черговість за класами:

I клас - низхідні родичі спадкодавця: діти, незалежно від статі й віку, онуки та ін.

II клас - висхідні родичі: батько й мати, дідусь і бабуся з боку батька, дідусь і бабуся з боку матері, інші висхідні родичі, якщо вони були. До цього класу належали повнорідні брати й сестри спадкодавця та їхні діти.

III клас - неповнорідні брати і сестри та діти раніше померлих неповнорідних братів і сестер. Неповнорідними братами й сестрами вважалися ті, котрі мали або спільного батька й різних матерів (єдинокровні), або спільну матір, але різних батьків (єдиноутробні).

IV клас - решта бокових родичів без обмеження ступенів. При цьому родичі ближчого ступеня усували родичів більш далекого ступеня.

V клас – той із подружжя, хто пережив спадкодавця (чоловік після смерті дружини або дружина після смерті чоловіка). Той із подружжя, хто пережив покійного, залучається до спадкування за умови, що нікого із перелічених у перших чотирьох класах родичів на момент відкриття спадщини не виявилось чи ніхто з них спадщину не прийняв [4, с.56].

Римське спадкове право не допускало одночасного спадкування за заповітом і за законом: не може бути спадкування в одній частині майна покійного за заповітом, а в другій – за законом. Цей принцип римського спадкового права було закладено ще в Законах XII таблиць і збережено в праві Юстиніана. Римське спадкове право увібрало в себе багатовіковий досвід традицій і звичаїв, законодавчої діяльності, що стосувалася спадкування, і особливо плідної преторської практики. В результаті було вироблено чіткий порядок спадкового наступництва, який фактично покладено в основу сучасного спадкового права [5, с.26-27].

У системі давнього цивільного права передбачені обмеження принципу свободи заповіту на користь підвладних домовласника. Таким чином, з'являється принцип необхідного спадкування осіб, яким належить «обов'язкова частка» у спадщині. Спершу необхідне спадкування було закріплено за дітьми, а потім - і за подружжям померлого, яке залишилося без джерел існування [3, с.272].

У системі римського приватного права спадкове право було тісно пов'язане з усіма видами майнових прав. Римські юристи вважали: помирає власник, але залишається його власність; помирає боржник, але продовжує «жити» його борг. У римському приватному праві склався цілий комплекс

правових приписів, які регулювали перехід майна власника після його смерті до інших осіб. До них належали такі категорії та положення: спадкування, спадщина, спадкоємець, спадкодавець, відкриття і набуття спадщини [6, с.74].

Римське право зробило важливий крок, поклавши відповідальність за борги на спадкоємців, до яких переходило майно померлого. Причиною цього стало давнє уявлення римлян про правонаступництво особистості, що виробилося на ґрунті релігійних вірувань. Поряд із цим існує і сингулярна наступність як перехід виключно майна і майнових прав, але не обов'язків. Це правонаступництво відбувалося у двох історичних формах: цивільна форма сингулярного наступництва, яка називалася легат, і загальнонародна форма – фідеїкоміс. Сутність обох цих форм становить розпорядження спадкодавця, яке вигідне для третьої особи і має бути обов'язково виконане спадкоємцем [3, с.270-271].

- право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої

Протягом XV та XVI століть Велике князівство Литовське володарювало над українськими територіями, а також частинами Польщі та Литви. Основним правовстановлюючим документом на цих землях були Литовські статuti які, окрім іншого, встановлювали порядок спадкування. Особливістю спадкування в той час була незалежна процедура передачі спадщини батька, згідно з якою сини були повновладними спадкоємцями за законом, а дочки мали право лише на невелику частину майна, а також спадкування після смерті матері, де на спадщину мали право всі її діти.

Гуманістичні ідеї звичаєвого права, а також вплив ідей Ренесансу проявилися в тому, що укладачі Литовських статутів записали прогресивну норму, згідно з якою діти від першої, другої, третьої, четвертої та інших дружин, скільки б їх не було, отримували рівні права на долю батьківського майна. До спадкоємців за законом за відсутності дітей належали брати, сестри, батьки та інші кровні родичі. Литовські статuti розрізняли спадкування за законом батьківського майна та материнського. Так, батьківське майно передавалося за спадком лише синам. Що стосується материнського майна,

нерухомого і рухомого, то воно розподілялося порівну між синами і дочками. За відсутності синів і дочок, інших родичів, спадкове майно переходило до близьких за батьківською лінією. Материнське майно переходило до спадкоємців, які були близькими за материнською лінією.

Литовські статuti дозволяли простим людям (вільним і невільним) залишати після себе заповіт лише на третю частину свого майна. Інші дві третини переходили за будь-яких умов у спадок їхнім дітям (обов'язкова частка). Майно, яке залишалося після смерті бездітних людей вважалося вимороченим. Воно переходило частинами у власність феодалу (якщо померлий був кріпаком) або громаді (якщо померлий був вільною людиною) [7, с.13-14].

Відповідно до ст. 16 розділу 5 Третього Литовського Статуту дружина шляхтича спадкувала за законом 1/3 його майна у випадку, якщо це був її перший шлюб. Після смерті другого чоловіка вона разом з дітьми у рівних з ними частинах успадковувала його майно. Якщо жінка відмовлялася від нерухомості, яка належала їй за віновим записом першого чоловіка, на користь їх спільних дітей, то вона одержувала право на третину маєтку другого чоловіка, яку повинні були їй надати його родичі.

Маньковский В.В. досліджуючи роботи Майкут Х.В. дійшов до таких висновків, а саме: Литовські Статuti передбачали спадкування за заповітом, що укладався в письмовій формі в присутності представника держави (наприклад, земського судді, писаря чи капелана) або свідків. При цьому заповідач в такий спосіб міг розпорядитися лише 1/3 свого майна, а 2/3 мали обов'язково спадкуватися за законом. Тестаментоздатними були як чоловіки, так і жінки. Але існували виключення, коли особа взагалі не могла виступати в ролі заповідача. Це були такі особи: неповнолітні; ченці, котрі не входили до складу привілейованої частини духовенства; сини, які не відокремили своє майно від власності батька; особи, передані під опіку разом зі своїм майном; особи, які страждали недоумством, а також божевільні; єретики. Третій

Литовський Статут вилучив з цього списку єретиків, але додав до нього полонених, челядь, вигнанців і позбавлених честі осіб [8, с.132-133].

Саме Литовські статuti запроектували сучасну модель інституту спадкування за заповітом в українському законодавстві, оскільки в цьому документі визначалась можливість укладання заповіту перебуваючи на «чужих землях», що пов'язано з особливостями того часу – затяжні військові походи та велика смертність в них. Відлік пошуку правотворчості Запорозької Січі та Війська Запорозького можна вважати початим саме з цих джерел.

- період Російської та Австро-Угорської імперій та Відродження української державності (XIX - поч. XX століття).

У другій половині XVIII століття – першій половині XIX століття українські землі Східної Галичини та Північної Буковини були частиною Австрії, тоді як Закарпаття – частиною Угорщини. Галицький цивільний кодекс (1797 р.), провінційні закони та звичаєве право, що діяли на західноукраїнських землях, були скасовані. На їхнє місце 1 січня 1812 року було прийнято новий Цивільний кодекс Австрії.

На українських територіях, що входили до Австро-Угорської імперії, щодо спадкового права застосовувалися положення Австрійського цивільного кодексу (1812 р.). Спадкування (або «набуте право») розумілося як перехід основних прав та обов'язків (спадщини) від померлої особи (заповідача) до інших осіб (спадкоємців). Таким чином, був закріплений принцип універсального правонаступництва.

Спадкове право Австрійської монархії, до складу якої входили західноукраїнські землі, базувалося на законі, на договорі і на заповіті. Заповіт допускалося вчиняти як усно, так і письмово. Крім того, дозволялося безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцеві певної суми або речей.

Відповідно до Австрійського цивільного кодексу (1812 р.) заповітом є оголошення волі власника майна або частини його винятково на випадок смерті одній або кільком особам. Якщо ім'я спадкоємця (дідича) у

передсмертній заяві не називається, то таке спадкування називалося «кодициль». У заповіті виражалася воля лише однієї особи (спадкодавця), а тому він був односторонньою угодою. Саме в заповіті спадкодавець виражав свою волю та заповідав все майно одному спадкоємцеві (дідичу) або лише якусь частку. Тоді решта часток спадщини (дідизни) успадковувались за законом іншими дідичами.

Для дійсності заповіту вимагалася наявність двох умов: свідома воля у момент складання заповіту (§ 565); дієздатність спадкодавця в момент відкриття спадку (§ 566-567). Якщо за нормами Литовського статуту не мали чинності заповіти, складені, серед інших, неповнолітніми, то австрійське цивільне право дозволяло неповнолітнім, тобто особам, що не досягли 18 років, заповідати в нотаріальній формі й усно в суді.

Щодо форми волевиявлення, то заповіт можна було вчиняти у суді чи поза судом, письмово чи усно, письмово у присутності свідків чи без них. Щодо кількості свідків, то зазначалося, що повинно бути не менш ніж три [9, с.4-5].

Маньковський В.В. спираючись на роботу Неліна О.І., зазначає - до першої черги спадкування за законом (за цивільним кодексом), входили особи, які мали спільну кров із спадкодавцем – його діти та їх нащадки. До другого коліна належали батько і мати спадкодавця, його рідня та їх нащадки. До третього коліна належали діди разом з ріднею батьків та їх нащадками. До четвертого коліна належали тільки перші прадіди спадкодавця разом з їх нащадками [8, с. 133].

Закононароджені діти вважалися спадкоємцями батьківського майна і перебували під їхньою владою до повноліття та виділу із сім'ї у випадках шлюбу. Позашлюбним дітям батьки не могли віддавати майно, обходячи закононароджених. Вони брали участь в успадкуванні лише материнської спадщини та майна їх родичів.

За українським звичаєвим правом, що ґрунтувалося на нормах Литовських статутів, відмовитись від дітей і позбавити їх спадщини можна

було лише у випадках, коли діти: били батьків; захопили батьківські маєтки; доносили на батьків; відмовлялися взяти батьків на поруки; за аморальний спосіб життя; не утримували старих батьків; відмовлялись викупити батьків з полону.

На більшості українських земель, що перебували у складі російської імперії, до 40-х років XIX ст. продовжувало діяти українське звичаєве право, зберігали чинність статут Великого князівства Литовського (1588 р.) й збірники Магдебурзького права. Російське законодавство в цей період застосовувалось лише на території Південної (Степової) і Слобідської України. У першій половині XIX ст. під керівництвом відомого державного діяча, автора плану ліберального устрою росії М. М. Сперанського, була проведена кодифікація права, результатом якої стало Повне зібрання законів Російської імперії в 46-ти томах (включало в хронологічному порядку законодавство з 1649 по 1825 рр.) та Звід законів Російської імперії в 15-ти томах (включав чинне законодавство, систематизоване за галузями права) [9, с.5-6].

Основним джерелом спадкового права тих часів був Звід законів російської імперії. Спадкове майно не розглядалося як єдине ціле, а поділялося на дві самостійні спадкові маси: родове майно, яке переходило тільки до спадкоємців за законом, та інше майно, що успадковувалося загальним порядком. Спадщина відкривалася не лише після смерті особи, а й після позбавлення всіх прав, стану, постригу в монахи, визначення особи безвісно відсутньою.

У результаті аналізу російської дореволюційної системи можна зробити висновок, що спадкування було побудоване на принципах родового дворянського ладу, який на початку XX ст. вже застарів, що об'єктивно спричинило перегляд основних засад спадкування. Проект Цивільного уложення російської імперії, створеного за прикладом новітніх європейських кодифікацій, поділяв спадкоємців за законом на 5 черг. Це був перший

законодавчий акт, що затвердив розширення кола спадкоємців аж до прадідів спадкодавця [10, с.116].

Розпад російської імперії зумовив активізацію прагнення українців до створення власної держави. Так, на території сучасної України було послідовно засновано Українську Центральну Раду, Директорію УНР, Західноукраїнську Народну Республіку, проте жодне з цих новоутворень не змогло створити власних нормативно-правових актів, які б стали джерелами спадкового права. Таким чином, на більшій території України застосовувалось законодавство колишньої російської імперії, а на західних землях – австрійське законодавство [11].

- право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917-1991 рр.).

Звід законів Російської імперії втратив свою чинність після встановлення радянської влади, яка розпочала політику націоналізації приватної власності.

Після жовтневого перевороту на Другому всеукраїнському з'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів 19 березня 1918 р. ухвалені Тимчасові положення про соціалізацію землі, у ст. 1 яких зазначалося: «Всяка власність на землю, надра, води, ліси и живі сили природи у межах Української Радянської Республіки скасовується назавжди» [10, с.116].

Одним із наслідків прийняття вищезгаданого положення стало проголошення Декрету російської радянської федеративної соціалістичної республіки від 21 травня 1919 року «Про скасування спадкування», який фактично знищував інститут спадкування приватної власності на певний термін.

В Українській Радянській Соціалістичній Республіці (далі – УРСР) перший цивільний кодекс ухвалений постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) від 16 грудня 1922 року і набув чинності 1 лютого 1923 року.

Четвертий розділ цього кодексу, який регулював питання спадкового права, характеризувався наступним чином:

- спадкування майна допускалось лише в тому випадку, якщо його вартість не перевищувало поріг у 10 тисяч карбованців з вирахуванням всіх боргів померлого;
- спадкувати мали право діти, онуки, правнуки, дружина померлого, непрацездатні та неімущі особи, які фактично перебували на утриманні померлого не менше одного року до його смерті;
- заповідач мав право позбавити одного, декількох або всіх законних спадкоємців спадщини [12, с.137].

Якщо загальна сума спадкування була вищою встановленого законом максимуму, тоді відбувався розподіл між державою та спадкоємцями частини спадщини, що була вищою, або ліквідацією спадкового майна на користь держави. При цьому якщо неможливо було розподілити вищезазначене спадкове майно, то між державою, в особі її уповноважених органів, та спадкоємцями встановлювався режим спільного користування або встановлювалось право викупу частини на користь держави чи приватних осіб. Вперше було передбачено режим спільного користування майном між державою, в особі її уповноважених органів, та приватними особами [13, с.320]. Повнорідні й неповнорідні брати і сестри, дружина, діти, а також непрацездатні батьки та родичі, мали право на соціальне утримання за рахунок спадкового майна в розмірі, що не перевищував прожиткового мінімуму. Такий своєрідний спосіб соціального забезпечення тривав до 20-х років XX століття.

Було встановлено єдину систему набуття спадщини – систему прийняття. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. поділяв спадкоємців на присутніх і відсутніх у місці відкриття спадщини (це і був порядок її прийняття). Норми про спадкування визначали присутнього спадкоємця таким, що прийняв спадщину, якщо він протягом трьох місяців з дня її відкриття не відмовиться від неї у нотаріальному органі. Спадкоємці, відсутні в місці знаходження

предмету спадкування, наділялись правом прийняти його особисто або через представника протягом шести місяців з дня відкриття спадщини.

У Цивільному кодексі УРСР 1922 р. при спадкуванні за заповітом спадкодавцеві було дозволено на свій розсуд поділити спадщину між спадкоємцями за законом. Спадкоємцями за заповітом могли бути державні органи та громадські організації. Не могли позбавляти законної частки неповнолітніх, непрацездатних спадкоємців, які отримували її при спадкуванні за законом. Заповіти складали лише дієздатні особи. В той час заповіт є «не що інше, як акт односторонньої волі фізичної особи (заповідача) про розподіл свого майна між законними спадкоємцями в інших частках, ніж це встановлено законом, при тому в межах максимуму, або акт позбавлення спадщини одного, декількох осіб або всіх законних спадкоємців». Закон передбачав письмову форму заповіту з нотаріальним посвідченням [14, с.954].

Із завершенням Другої Світової війни постала проблема реформування права на спадкування майна громадян внаслідок величезних людських втрат. На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про зміни Цивільного кодексу УРСР» від 17 грудня 1945 р. Ними вперше встановлювалася черговість і розширювалося коло спадкоємців включенням до нього непрацездатних батьків, братів і сестер померлого; передбачалося право спадкодавця заповідати майно будь-якій особі, в тому числі юридичній; регламентувалося право непрацездатних спадкоємців на обов'язкову частку у спадщині за відсутності спадкоємців за законом; закріплювалося спадкування за правом представлення [14, с.955].

8 грудня 1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які набули чинності з 01 травня 1962 р. У статтях 117–121 Основ було закріплено принципові положення спадкового права, які були конкретизовані зокрема і в ЦК УРСР, прийнятому 18 липня 1963 р. і введеному в дію з 01 січня 1964 р. Регламентація спадкування зазнала змін. Так, ЦК УРСР, зокрема, у ст. 542 встановлював

випадки, коли заповіт прирівнювався до нотаріально посвідченого; ст. 536 – закріплена норма про підпризначення спадкоємця (спадкова субституція); статтею 539 на спадкоємця покладался обов’язок надання іншій особі права довічного користування будинком [15].

Зокрема, згідно ст. 529 Цивільного кодексу УРСР при спадкоємстві за законом спадкоємцями першої черги є, в рівних частках, діти (у тому числі усиновлені), дружина і батьки (усиновителі) померлого. До числа спадкоємців першої черги належить також дитина померлого, яка народилася після його смерті. Онуки і правнуки спадкодавця є спадкоємцями за законом, якщо на час відкриття спадщини немає в живих того з їх батьків, хто був би спадкоємцем. Стаття 530 Цивільного кодексу УРСР при відсутності спадкоємців першої черги або при неприйнятті ними спадщини, а також в разі, коли всі спадкоємці першої черги не закликалися до спадкування, до другої черги спадкоємців, що успадковують у рівних частках, відносила братів і сестер померлого, а також діда та бабку померлого як з боку батька, так і з боку матері [15]. Встановлювався однаковий порядок прийняття спадщини для присутніх і відсутніх спадкоємців. За відсутності спадкоємців або при відмові їх прийняти спадщину спадкове майно стало переходити до держави не як виморочне, а за нормами спадкування.

Право на обов’язкову частку в спадщині, за ст. 535 ЦК УРСР 1963 р., мали: неповнолітні або непрацездатні діти спадкодавця (зокрема усиновлені), непрацездатні дружина, батьки (усиновителі) й утриманці померлого. Вони зберігали право на не менше ніж дві третини частки, яка належала б кожному з них при спадкоємстві за законом. При визначенні розміру обов’язкової частки також враховувалася вартість спадкового майна, що складалася з предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку. Сюди включалися ощадні вклади в Державному банку СРСР, окрім виключених зі складу спадщини внаслідок спеціальних указівок вкладника [14, с.955].

Зміни в суспільно-політичній системі України з 24 серпня 1991 року, конституційне закріплення та гарантування приватної власності, а також перехід до ринкової економіки зумовили необхідність значних змін у державному законодавстві. Було прийнято численні нові закони, зокрема, Закони України «Про власність», «Про підприємництво», «Про господарські товариства» та багато інших, а також Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, які прямо чи опосередковано впливають на спадкування.

1.2 Розвиток спадкового права в сучасній Україні

Після розпаду СРСР та прийняття Конституції України 28 червня 1996 року [16] відбулася переорієнтація суспільних відносин в Україні на охорону та захист прав громадян, побудову демократичної та правової держави, що вимагало реформування та оновлення українського законодавства, зокрема спадкового.

В прийнятому у 2003 році Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [17], було збільшено кількість статей в книзі «Спадкове право», які конкретизували положення спадкового законодавства та були предметом досліджень науковців, значно змінено місце розташування видів спадкування, цим самим змінивши саму структуру ЦК.

Хоч норми спадкового права прослідковуються в законах України «Про міжнародне приватне право», «Про банки і банківську діяльність», «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» та інших, проте особливістю вираження спадкового права є власне норми, закріплені в ЦК України, яке розвивається в межах даного кодифікованого акту. Норми що регулюють спадкові правовідносини складають самостійний, автономний нормативний комплекс [18, с.94].

Незважаючи на те, що сьогодні спадкування за заповітом у більшості держав є пріоритетним, роль спадкування за законом як підстави розподілу спадщини залишається значною. Адже навіть тоді, коли спадкодавець залишив заповіт, він може бути оспорений його спадкоємцями, і в разі

визнання його недійсним, майно спадкодавця буде розподілятися за нормами про спадкування за законом [19, с.42].

Відкриття спадщини недостатньо для того, щоб потенційний спадкоємець став правонаступником, тому у спадковому праві України, існує порядок прийняття спадщини.

Сучасне спадкове право ґрунтується на новій, якісній ідеології історичної формації, на новому розумінні і сприйнятті економічних, культурних, духовних цінностей, а також взаємозв'язку держави, суспільства та особи як суб'єкта спадкових правовідносин, що призводить до ґрунтовного сприйняття традиційних положень спадкового права. Не аби яке місце серед умов новелізації спадкового права займає курс держави на європейську інтеграцію, що вимагає приведення законодавства України у відповідність до законодавства Європейського Союзу (далі ЄС). В Україні існує розвинута нормативна база стосовно проведення адаптації національного законодавства до законодавства країн ЄС.

У цьому аспекті слід назвати: Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС, схвалену постановою Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496; Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, схвалену Законом України від 21.11.2002 р. № 228-IV; Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затверджену Законом України від 18.03.2004 р. Із ратифікацією 16.09.2014 р. Угоди між Україною та ЄС процес євроінтеграції нашої держави перейшов у практичну фазу.

Даний процес є довготривалим та передбачає поступове оновлення норм спадкового права України та розроблення їх на основі законодавства країн ЄС. Це шлях який поєднує в собі послідовність дій щодо нововведень в існуючий правопорядок та призведе до модернізації правової системи держави поєднуючи в собі існуючі елементи. У сучасний період спадкове право набуває абсолютно нового змісту, що зумовлене передумовами поділу права на приватне і публічне, визнанням права приватної власності та її захисту, майже

необмеженим колом об'єктів, які можуть успадковуватись, а саме майнові права інтелектуальної власності, творчої діяльності, підприємства та фермерські господарства, як єдині майнові комплекси, частки в статутному капіталі господарських товариств [18, с.94-95].

Спадкове право, що безпосередньо засноване на вікових національних та моральних традиціях сімейної організації суспільства, є однією з найбільш стабільних і консервативних підгалузей цивільного законодавства. Зміни, що відбулися останнім часом у спадковому законодавстві найбільш розвинутих іноземних правопорядків, дозволяють виявити загальні тенденції розвитку сучасного спадкового права. Найбільш масштабні зміни правового регулювання стосувалися спадкових прав подружжя, усиновлених та позашлюбних дітей, тобто осіб, які закликаються до спадкування за законом.

Еволюція вітчизняного спадкового законодавства також була багато в чому пов'язана саме зі спадкуванням за законом обов'язкової частки, спадковими правами непрацездатних, розширенням кола спадкоємців за законом і т.д. Крім того, спадкування за законом у більшості правопорядків, все ж таки належить до розповсюджених підстав переходу майна від спадкодавця до його спадкоємців. Проблемним у питанні суб'єктного складу спадкоємців є, насамперед, черговість, яка визначається за цією підставою спадкування в різних державах. Особи, які в одних державах можуть навіть не закликатися до спадкування, в інших – є спадкоємцями за законом тої чи іншої черги [19, с.42]. Хоча процедура спадкування права інтелектуальної та творчої діяльності на перший погляд нічим не відрізняється від спадкування інших видів майна, про те виникає потреба у закріпленні на законодавчому рівні процедури спадкування такого виду прав, а також врегулювання відносин спадкування майна за участю іноземного елементу.

Реалізуючи право на спадкування, важливим аспектом є визначення правового статусу дітей спадкодавця, не лише тих які були зачаті за життя спадкодавця та народжені живими після відкриття спадщини, а й тих які були зачаті після відкриття спадщини (зачаті із застосуванням допоміжних

репродуктивних технологій). Відповідно до ст. 1261 ЦК України до першої черги спадкоємців за законом належать діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки. Термін «дитина» вживається як факт походження особи від батьків та наявність між ними кровного споріднення. Сьогодні набуває особливої уваги питання встановлення батьківства у випадку її зачаття за допомогою застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Ці випадки вже є непоодинокими, а тому все частіше виникає потреба у вирішенні питання тотожності поняття біологічна дитина і спадкоємець. Мається на увазі, що за межами нормативного регулювання залишається категорія осіб, які не тільки народжені після смерті спадкодавця, а й зачаті після його смерті, оскільки такі не мають права на спадкування за законом, а можливість їх спадкування українським законодавством виключається.

1.3. Правова природа та складові елементи поняття «спадкові правовідносини»

Спадкові правовідносини належать до цивільно-правових відносин, тому їм притаманні всі характеристики цивільних правовідносин. Але, якщо розглядати спадкові правовідносини як окрему групу відносин то, слід зазначити, що спадковим правовідносинам притаманні особливо лише їм властивості, засоби, та елементи. Спадкові правовідносини – це вольові правовідносини, які засновані на вільному волевиявленні їх суб'єктів. Тільки лише надавши взаємну згоду відбувається їх виникнення, зміна та припинення.

Спадкові правовідносини за своїм змістом є складними відносинами, у зв'язку з чим у літературі можемо зустріти різні підходи до їхньої структури та виокремлення стадій. На підтвердження даної позиції, Кравчик М.Б. наводить такі погляди щодо розподілу цих відносин за стадіями, а саме дослідження Нікітюка П.С., який стверджує, що перша стадія виникає з моменту відкриття спадщини і розвивається до її прийняття одним зі

спадкоємців; друга – з моменту прийняття спадщини одним спадкоємцем і триває до прийняття спадщини всіма спадкоємцями. І третя стадія полягає у правовому оформленні спадщини. А також Кравчик М.Б. зазначає роботу Йоффе О.С., який виділяє дві стадії спадкових правовідносин. На його думку, на першій стадії у спадкоємця виникає єдина правомочність право прийняти спадщину. На цій стадії спадкове правовідношення є абсолютним, оскільки йому протистоїть обов'язок усіх інших осіб утриматися від вчинення дій, які б могли перешкодити реалізації прав спадкоємцем. На другій стадії спадкове правовідношення зберігається лише як основа тих правомочностей, що раніше належали спадкодавцеві [21, с.103].

Спадкові правовідносини за своїм характером є регулятивними правовідносинами, які виникають у зв'язку з традиційною, нормальною, врегульованою правом, хоча й трагічною для оточуючих обставиною – смертю особи, яка внаслідок цієї події починає називатися спадкодавцем. За допомогою регулятивних відносин відбувається правомірна діяльність суб'єктів цивільного права. У разі порушення прав учасників спадкового правовідношення виникають охоронні правовідносини. Серед охоронних можливостей спадкоємця Бориславська М., спираючись на монографію Харківської цивілістичної школи, називає право вимагати вжиття заходів щодо охорони спадкового майна в нотаріальному порядку. На це слід зазначити, що оскільки фактично загальновизнано, що до змісту суб'єктивного цивільного права входить право на захист, то захисні (охоронні) можливості містяться у кожному праві. Окрім того, спадкові правовідносини виникають завжди як регулятивні, й лише при їх порушенні тощо можуть стати охоронними [22, с.138].

Спадкові правовідносини є абсолютними, тобто правовідносинами, в яких чітко визначена лише уповноважена особа, а зобов'язаними є «всі і кожен», хто знаходиться в межах юридичної доступності до неї. У цілому їх роль зводиться до пасивного утримання від дій, які можуть бути перешкодою у здійсненні права спадкування (наприклад, знищення заповіту чи

виготовлення підробленого заповіту, яким скасовано заповіт на користь цього спадкоємця тощо). Проте для реалізації спадкових прав спадкоємця недостатньо лише утримання усіх і кожного від здійснення йому перешкод. Дійсно, спадкоємець може реалізувати своє право спадкування або не реалізовувати його. Для здійснення свого права він має право вчинити певні дії (прийняти спадщину, відмовитися від спадщини на користь будь-якого іншого спадкоємця або без вказівки конкретної особи, прийняти спадщину за однією із підстав та відмовитися від прийняття за іншою підставою спадкування) або не вчиняти жодних дій.

Враховуючи те, що в законодавстві України передбачено фактично єдиний спосіб прийняття спадщини – подання заяви до нотаріуса, спадкоємець не може реалізовувати свої спадкові права самостійно, без участі нотаріуса. Отже, «всі і кожен» у спадковому правовідношенні мають обов'язок пасивного типу – не перешкоджати, а нотаріус, причому наперед невідомо, який саме, навіть визначення місця відкриття спадщини, і відповідно заведення спадкової справи, може бути предметом розгляду судом, - має обов'язок активного характеру (зокрема завести спадкову справу, приймати заяви від спадкоємців, вчиняти інші дії, видати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом). З цього можна зробити висновок, що «абсолютність» такого правовідношення є неповною, некласичною. У зв'язку з цим, пропонуємо називати спадкове правовідношення умовно-абсолютним. Відносним воно також бути не може, оскільки, по-перше, відсутня наперед чітко визначена зобов'язана особа – нотаріус, а, по-друге, має місце пасивний обов'язок інших осіб.

Також доречно визначитися із термінологією, зокрема з'ясувати зіставлення понять «суб'єкт спадкового правонаступництва», «суб'єкт спадкового права», «суб'єкт спадкового правовідношення» та «учасник спадкового правовідношення». Суб'єктами спадкового правонаступництва є спадкодавець та спадкоємець. Дослідження понять «суб'єкт права», «учасник правовідношення» та «суб'єкт правовідношення» охоплюється багатьма

юридичними науками. За найбільш традиційним підходом, категорії «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідношення» не визнаються тотожними, оскільки, під поняттям «суб'єкт права» розуміють особу, яка має здатність бути носієм прав і обов'язків та брати участь у правовідносинах, суб'єктом правовідносин є особа, яка потенційно може бути учасником правовідносин, завдяки своїй правоздатності, а учасник правовідносин – це вже конкретна особа, яка фактично вступила у правовідносини та має реальні суб'єктивні права та обов'язки.

Вважаємо за доречне провести співвідношення понять «спадкові правовідносини» та «спадкування». Поняття спадкування на сьогодні визначено в ст. 1216 ЦК України, зокрема, під спадкуванням розуміється перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [17].

У літературі під спадкуванням розуміють перехід прав та обов'язків фізичної особи-спадкодавця до спадкоємців відповідно до норм спадкового права. Для здійснення вищезазначеного переходу прав та обов'язків необхідна наявність певного фактичного складу, передбаченого нормою спадкового права. До підстав спадкування належать закон і заповіт. Ці підстави не протистоять одна одній і не виключають одна одну. Трапляються випадки, коли частина спадщини може перейти до спадкоємців за заповітом, інша – за законом [21, с.103-104].

Відносини, які виникають із приводу реалізації відповідними суб'єктами їхніх спадкових прав, у цивілістичній науці і називають спадковими правовідносинами. Їх можна поділити на два етапи. Перший етап настає, коли відкривається спадщина і до прийняття спадщини закликається певне коло осіб. Ці особи йменуються спадкоємцями, проте це не впливає на те, чи вони приймуть спадщину, і в них виникне відповідне суб'єктивне право власності на певні об'єкти спадкового права. Другий етап настає, коли спадкоємець, безпосередньо реалізуючи своє право набути відповідних спадкових прав, приймає спадщину, що й зумовлює назву таких відносин відносинами, що

виникають у зв'язку з прийняттям спадщини. Цей етап триває, поки повністю не визначиться доля спадкового майна [21, с. 104]. Якщо ж спадкоємець відмовиться від прийняття спадщини, то він вибуває зі спадкових правовідносин. Перший і другий етапи тісно пов'язані між собою: хто не має права прийняти спадщину, той і не може стати правонаступником суб'єктних прав та обов'язків спадкодавця.

Як відомо, спадкові правовідносини виникають не з волі їхніх суб'єктів, підставою виникнення їх є факт, подія. Не завжди спадкодавець своїм волевиявленням може вплинути на зміст самих правовідносин. Так, у ст. 1241 ЦК України наведено коло спадкоємців, які мають право на одержання частки спадкового майна (обов'язкової частки) незалежно від того, яке розпорядження було зроблено заповідачем.

Важливим із правової точки зору є суб'єктний склад спадкових правовідносин: спадкодавець не є суб'єктом зазначених правовідносин, оскільки вони виникають тільки після його смерті (або після оголошення його померлим), і він сам безпосередньо не бере в них участі. Правда, його волевиявлення може бути відображено в заповіті, який разом з фактом відкриття спадщини та іншими фактами на підставі норм закону породжує спадкові правовідносини [21, с.103-104].

Моделювання підстав поділу учасників спадкових правовідносин за критерієм їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків має важливе значення в частині деталізації їх цивільно-правового статусу та вибору адекватних способів захисту їх прав та інтересів. Так, скажімо, розуміння того, яка ж сукупність прав належить спадкоємцю чи відказоодрежувачу обумовлює вибір відповідних способів захисту їх порушеного права та інтересу.

За критерієм наявності сукупності прав та обов'язків щодо спадщини; окремих прав та обов'язків, що переходять в процесі спадкового правонаступництва та тих учасників, які не набувають жодних прав в процесі спадкування учасників спадкових правовідносин можна поділити на:

а) учасники, які наділяються усією сукупністю прав та обов'язків, що переходять в порядку спадкового правонаступництва – спадкоємці (ст. 1222 ЦК України);

б) учасники, які наділяються окремими правами та обов'язками, що переходять в процесі спадкування – відказоодержувачі (ч. 2 ст. 1237 ЦК України), особи на користь яких здійснено покладення (ч. 2 ст. 1240 ЦК України), кредитори спадкодавця (ст. 1231 ЦК України);

в) учасники, які не мають жодних прав щодо спадкового майна, проте наділяються обов'язками щодо його охорони сприянні у реалізації прав спадкоємців спадщини та оформлення спадкових прав – виконавці заповіту, нотаріуси, оцінювачі майна, свідки тощо.

За метою вступу у спадкове правовідношення його учасників можна поділити на:

а) учасники, що вступають з метою реалізації належної їм усієї сукупності суб'єктивних прав та юридичних обов'язків (окремих прав чи обов'язків) щодо майна спадкодавця – спадкоємці; відказоодержувачі, особи, на користь яких здійснено покладення;

б) учасники, що вступають з метою охорони спадкового майна та оптимізації процедури оформлення спадкових прав – нотаріус, виконавець заповіту та інші.

За критерієм моменту вступу у спадкове правовідношення його учасників можна поділити на:

а) ті, що вступають у спадкове правовідношення з моменту відкриття спадщини;

б) ті, що вступають у спадкове правовідношення у будь-який момент – після відкриття спадщини до моменту її прийняття;

в) ті, що вступають у спадкове правовідношення з моменту прийняття спадщини – до моменту оформлення у передбаченому законодавством порядку спадкових прав [23, с.206-208].

Отже, спадкові правовідносини – це цивільно-правове відношення, яке виникає на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця) та, як правило, волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов’язків з приводу переходу до них тих прав та обов’язків, які не припиняються із смертю спадкодавця.

Для розгляду поняття складу спадкових правовідносини треба надати характеристику щодо його елементного складу, а саме надати пояснення елементів спадкових правовідносин. А саме розкрити поняття: суб’єкт, об’єкт та зміст спадкових правовідносин. Зміст спадкових правовідносини можна розглядати як сукупність прав та обов’язків суб’єктів. Реалізація спадкового права є по суті реалізацією конституційних прав особи, щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї власності, результатами своєю інтелектуальної, творчої діяльності.

Розглянемо суб’єкт та суб’єктивний склад правовідносин. До суб’єктів спадкових правовідносин відносять заповідача (спадкодавця) та спадкоємця.

Відповідно до ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин. Згідно ч. 2 ст. 2 ЦК України [17] такими учасниками є: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб’єкти публічного права.

Спадкові правовідносини можна визначити як засіб, за допомогою якого абстрактна норма об’єктивного цивільного права набуває конкретного вираження в регулюванні фактичних суспільних відносин, що виникають унаслідок настання передбачених законом юридичних фактів, пов’язаних із відкриттям спадщини, а також такий, який ґрунтується на справедливості (верховенстві права), спосіб регулювання цих суспільних відносин [24, с.32].

Однак, якщо спадкоємець відмовляється від спадщини, спадкові правовідносини припиняються, оскільки спадкові правовідносини виникають

лише за умови, по-перше, вільного волевиявлення суб'єктів, а по-друге, взаємної згоди на їх виникнення, зміну та припинення. А оскільки спадкоємець не дає згоди на прийняття спадщини, спадкові правовідносини не існують. Однак спадкові правовідносини мають підстави для існування, оскільки в цьому випадку все майно переходить до держави як спадкоємця згідно закону. А якщо спадкові правовідносини існують, то також зберігається і основний склад правовідносин.

Таким чином, проведений аналіз першого розділу дає змогу зробити наступні висновки:

- спадкове право зазнало тривалого розвитку, трансформацій та вдосконалень. Поняття спадкового права стосується інститутів цивільного права, формування яких розпочалося в античні часи та пройшло тривалий процес еволюції. Фундаментальні концепції спадкового права виникли в римському праві, згодом були прийняті цивільним правом різних народів і досі становлять основу спадкового права більшості сучасних правових систем, включаючи Україну. Наприклад, як римське приватне право, так і сучасне цивільне право України визначають п'ять черг спадкування;
- поза законодавчим регулюванням є питання спадкування дитиною, що була зачата за допомогою застосування допоміжних репродуктивних технологій;
- необхідність подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу;
- сутність правової природи спадкових правовідносин полягає в тому, що це цивільно-правові відносини, що виникають у зв'язку з переходом прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців. Оскільки вони пов'язані з регулюванням майнових і частково особистих немайнових відносин між приватними особами, то спадкові відносини є складовою частиною цивільного права.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ПРАВИЛА СПАДКУВАННЯ

2.1. Виникнення права на спадщину

Згідно статті 1216 ЦК України, спадкування – це перехід прав та обов’язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [17].

Сукупність правових норм, які регулюють умови і порядок спадкування, становить підгалузь цивільного законодавства, яка іменується «спадковим правом» або «правом спадкування».

Відповідно до ч. 3 ст. 1223 ЦК України право на спадкування виникає у день відкриття спадщини. Окремою умовою здійснення права є належний суб’єкт відповідних дій – спадкоємець. За загальним правилом, право на спадкування виникає у день відкриття спадщини у осіб, визначених у заповіті або на підставі закону у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним чи неохоплення заповітом всієї спадщини. Окремо треба зазначити, що право на спадкування може залежати і від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями (ч. 2 ст. 1270 ЦК України).

Відкриття спадщини – це юридичний факт, що спричиняє динаміку спадкових правовідносин, як щодо спадкування за заповітом, так і за законом. В теорії спадкового права підкреслюється, що з відкриттям спадщини починається такий етап розвитку спадкового правовідношення, коли у всіх спадкоємців, які закликаються до спадкування, незалежно від їх волі виникає право на прийняття спадщини або ж відмову від її прийняття. [25, с.199].

Поняття «спадкові права» позначає сукупність суб’єктивних прав, які реалізуються у майнових відносинах у зв’язку із смертю фізичної особи. Серед всієї сукупності спадкових прав первинним є право спадкування як особливе суб’єктивне цивільне право. З виникненням та здійсненням цього права пов’язується можливість виникнення та здійснення інших спадкових прав та

перехід прав і обов'язків, які складають спадщину, до спадкоємця як універсального правонаступника спадкодавця. Всупереч назві ст. 1223 ЦК України «Поняття права на спадкування», сутність суб'єктивного права спадкування її змістом не розкривається, а лише встановлюється загальний порядок визначення осіб, які мають право на спадкування. Особливість суб'єктивного права спадкування полягає в тому, що воно виникає незалежно від волі його суб'єкта-спадкоємця, але може бути здійснене лише вчиненням правочину прийняття або відмови від спадщини. Шляхом вчинення правочину щодо прийняття спадщини відбувається спадкування прав і обов'язків, що складають спадщину, від спадкодавця до спадкоємців

Необхідно уточнити, яке саме суб'єктивне право реалізується при прийнятті спадщини. Хоча визначення права на спадкування як абсолютного майнового права є правильним, воно не дає повного розуміння його суті, а також особливостей реалізації та захисту. На нашу думку, право на спадщину слід розглядати як особливий об'єкт суб'єктивних цивільних прав.

Законодавчим поняттям спадщини охоплюються суб'єктивні цивільні права та обов'язки різної правової природи: речові права, в тому числі право власності, зобов'язальні права, корпоративні права. Кожне з них може мати законодавчо встановлений особливий порядок набуття, і тільки шляхом дотримання такого порядку відбувається набуття відповідного суб'єктивного права. Якщо в законодавстві не встановлено особливого правового режиму набуття майнових прав, одночасно відбувається набуття права на спадщину та визначених прав. Наприклад, права власності на майно, право вимоги до третьої особи тощо. [26, с.48].

Прийняття спадщини пов'язане із часом і місцем її відкриття. Відповідно ч. 1 ст. 1221 ЦК України місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Частина 2 ст. 1221 ЦК України зазначає, що якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого

майна. Зазначена стаття при визначенні місця проживання виходить з положень ст. 29 ЦК України, у відповідності з якою місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання у ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. При визначенні місця відкриття спадщини необхідно насамперед перевіряти наявність постійного місця проживання (тобто реєстрацію), якщо постійного місця проживання немає – переважне, а якщо немає переважного – тимчасове.

Слід окремо зазначити порядок визначення місця проживання фізичної особи віком від десяти до чотирнадцяти років. Таким місцем вважається місце проживання її батьків (усиновлювачів) або того з них, з ким вона проживає, опікуна чи місцезнаходження навчального або медичного закладу, де дитина перебуває. Водночас інше місце проживання може бути встановлене за взаємною згодою між дитиною та її батьками (усиновлювачем, опікуном) або установою, яка виконує функції опікуна.

Місцем проживання особи, яка не досягла десяти років, вважається адреса проживання її батьків (усиновлювачів) або того з них, з ким вона проживає, опікуна, а також місцезнаходження навчального чи медичного закладу, де вона перебуває. Якщо ж постійне місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини визначається місце розташування нерухомого майна або його основної частини, а за відсутності нерухомості – місце знаходження основної частини рухомого майна.

Звернімо увагу на ситуацію, коли спадкодавець, якому належало майно в Україні, мав останнє місце проживання в іншій державі. В такому разі місце відкриття спадщини визначається згідно положеннями Закону України «Про міжнародне приватне право». У статті 70 Закону України «Про міжнародне приватне право» зазначено, що спадкові відносини регулюються правом держави, з урахуванням положень статей 71 і 72 цього Закону, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Якщо ж після складання

заповіту громадянство спадкодавця змінилося, вибір права буде недійсним. Статтею 71 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлено, що спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, - правом України.

Важливим структурним елементом відкриття спадщини також є час відкриття спадщини. У ч. 2 ст. 1220 ЦК України визначено, що часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою [17]. Для часу відкриття спадщини значення має не сам юридичний факт (життєва обставина) смерті особи або оголошення її померлою, а більш конкретизована ознака – певна календарна дата, тобто день смерті або день оголошення особи померлою.

Із моменту відкриття спадщини – тобто з дня смерті спадкодавця або оголошення його померлим, що вважається початком перебігу строків у спадкових правовідносинах – починають свій відлік такі цивільно-правові строки: строк для прийняття спадщини або ж відмови від неї (ст.ст. 1270, 1273 ЦК України), строк для подання заяви про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК України), строк для прийняття заповідального відказу (ст. 1271 ЦК України), строк для визнання спадщини відумерлою (ч.ч. 1, 2 ст. 1277 ЦК України), строк для пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців (ст.1281 ЦК України), строк для видачі свідоцтва про право на спадщину (ч. 1 ст. 1298 ЦК України), строк для видачі свідоцтва про право на спадщину (ч. 1 ст. 1298 ЦК України), строк для здійснення охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України), строк позовної давності (ст. 257 ЦК України).

Відповідно до ст. 1220 ЦК України якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, або якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно, а спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Такі особи називаються «комморієнтами» (ті, що померли одночасно).

Відповідно до ст. 46 ЦК України, фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом 3 років; якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, протягом 6 місяців; за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру протягом 1 місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою через 2 роки від дня закінчення воєнних дій [17].

Оголошення фізичної особи померлою відбувається тільки у судовому порядку. У цьому разі днем смерті особи буде вважатися день набрання законної сили рішенням суду, але, якщо особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, то ця особа може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті. Порядок оголошення фізичної особи померлою визначається Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) в межах окремого провадження.

Окремою умовою здійснення права є належний суб'єкт відповідних дій – спадкоємець. Не будь-який суб'єкт цивільного права може відчужувати чи набути права та обов'язки шляхом спадкування. У кожній конкретній ситуації таким правом наділені лише спадкодавець та спадкоємці, що відіграють основну роль у спадкових відносинах. Спадкодавцем може бути лише фізична особа незалежно від її віку, фізичного чи психічного стану, соціального статусу тощо. При цьому, якщо мова йде про спадкодавця за заповітом, ним, згідно ч. 1 ст.1234 ЦК України, має право бути фізична особа з повною цивільною дієздатністю, тобто особа, яка досягла 18 років, або була емансипована. Згідно ч. 1 ст.1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за

законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця й народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних правовідносин [27, с.65-66].

Як правило, право на спадщину виникає в день відкриття спадщини для осіб, зазначених у заповіті або за законом, за відсутності заповіту, його недійсності або у разі неприйняття спадщини іншими спадкоємцями (ч. 2 ст. 1270 ЦК України); черговість, у якій спадкоємці за законом отримують право на спадщину, може бути змінена нотаріально посвідченою угодою зацікавлених спадкоємців, укладеною після відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1259 ЦК України) тощо. У першому випадку можливість реалізації права на спадщину виникає при відмові або неприйнятті спадщини деякими спадкоємцями; у другому – при укладенні та нотаріальному посвідченні відповідної угоди.

Прийняття спадщини – завершальний юридичний факт у складі підстав для виникнення права спадкоємця на спадщину. Саме цей акт остаточно формує юридичну конструкцію спадкового правонаступництва, внаслідок чого у спадкоємця виникає право на спадщину як цілісну сукупність суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Прийняття спадщини має виняткове значення, адже саме з цього моменту настає спадкове правонаступництво, яке діє ретроспективно – з часу відкриття спадщини. Отже, прийняття спадщини, відповідно до викладеного та згідно зі статтями 1268 і 1269 ЦК України, є обов'язковою умовою для набуття спадкового майна. Із моменту вчинення цього одностороннього правочину в спадкоємця починають виникати суб'єктивні права щодо спадщини.

2.2. Загальна характеристика спадкування за законом

Спадкування за законом виникає, якщо особа не залишила заповіту, якщо заповіт визнано недійсним, якщо спадкоємці за заповітом не прийняли

спадщину, якщо їх не було закликано до спадкування або якщо особа розпорядилася лише частиною свого майна.

Немає сенсу складати заповіт, якщо спадкодавця влаштовує спадкування за законом, тобто:

- особи, які успадкують його майно;
- розмір часток спадщини, на які вони мають право при спадкуванні за законом.

Порядок спадкування за законом і за заповітом практично однаковий (інший лише пакет документації: спадкоємці за заповітом повинні пред'явити заповіт, спадкоємець за законом – документ, що підтверджує родинні стосунки зі спадкодавцем). Заповіт не виключає можливості спадкування за законом.

Існують наступні підстави до спадкування за законом:

- 1) споріднення;
- 2) родинні відносини;
- 3) шлюб;
- 4) усиновлення;
- 5) перебування на утриманні спадкодавця не менше п'яти років.

При спадкуванні за законом майно переходить до зазначених у законі спадкоємців у відповідності до встановленої черговості, тобто до визначеного кола осіб, які спадкують одночасно. Кожна наступна черга спадкоємців за законом отримує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, у разі усунення їх від спадкування, а також, у разі неприйняття ними спадщини, або відмови від її прийняття. Також, спадкоємцям за законом надається право за взаємною згодою (договором) змінювати встановлену черговість спадкування. Цей договір повинен бути нотаріально посвідчений та не може порушувати прав тих спадкоємців, які не беруть в ньому участі, а також тих спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку. Проте, також черговість може бути змінена і за рішенням суду [28, с.147].

Цивільний кодекс України встановлює п'ять черг спадкоємців. Основним критерієм для з'ясування кола спадкоємців є кровноспоріднений зв'язок зі спадкодавцем, із яким за ступенем значущості конкурують правовідносини подружжя. Визначаючи за одним із подружжя, який пережив іншого, право на спадкування майна спадкодавця, законодавство в низці випадків установлює обмеження, що враховують інтереси найближчих кровних родичів, передусім дітей.

До спадкоємців за законом першої черги відносяться: діти спадкодавця, зокрема зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки (ст. 1261 ЦК України). Іншим із подружжя вважається особа, з якою спадкодавець перебував у зареєстрованому шлюбі, за умов, що цей шлюб відповідав усім вимогам дійсності (ст. 39–41 Сімейного кодексу України (далі – СК України)) [29] та припинився внаслідок смерті спадкодавця або оголошення його померлим (ч. 1 ст. 104 СК України). Спадкоємцями також вважаються діти, які народжені в незареєстрованому шлюбі, за умови, що батько добровільно визнав своє батьківство, або ця обставина встановлена в судовому порядку. При застосуванні допоміжних репродуктивних технологій (ст. 123 СК України) батьками новонародженої дитини вважається подружжя, тобто при спадкуванні дитина набуває усіх прав спадкоємця першої черги. Особливе місце займає питання щодо спадкування усиновленими та усиновлювачами. Усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду, окрім випадку усиновлення в консульській установі або дипломатичному представництві України (ст. 207 СК України). Чинне цивільне законодавство прирівнює усиновлених дітей та усиновлювачів до родичів за походженням (ст. 1260 ЦК України). Тому усиновлений та його нащадки не спадкують за своїми батьками та родичами по крові.

Другу чергу спадкоємців визначає ст. 1262 ЦК України, до них відносяться спадкоємці бокової лінії споріднення, а саме рідні брати та сестри

спадкодавця, та висхідної лінії споріднення – його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері. Цивільне законодавство прирівнює у правах повнорідних (брат і сестра, які походять від одних батька та матері) та неповнорідних (спільним є один із батьків (лише батько або лише мати)) братів та сестер.

До третьої черги спадкоємців за законом, згідно зі ст. 1263 ЦК України, відносяться лише рідні дядько та тітка спадкодавця. Документами, які підтверджують наявність родинних стосунків спадкоємця третьої черги, є свідоцтво про народження спадкодавця, свідоцтво про народження його матері чи батька (залежно від того, дядько/тітка по лінії матері чи батька), свідоцтво про народження спадкоємця, з якого буде встановлено, що у спадкоємця та в матері/батька спадкодавця спільні батьки. У разі, коли прізвище спадкоємця змінювалось, підлягає встановленню причина, з якої воно змінювалось, оскільки від цього залежить, який документ необхідно отримувати – чи то свідоцтво про шлюб, про розірвання шлюбу, чи то свідоцтво про зміну прізвища, чи навіть рішення суду про встановлення наявності родинних стосунків.

У четверту чергу право на спадкування отримують особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК України). Відповідно до п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику у справах про спадкування» (далі – Постанова ПВСУ)[30] до спадкоємців четвертої черги належать жінка (чоловік), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем без реєстрації шлюбу (у фактичних шлюбних відносинах), інші особи, які спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім'ї, тощо. Не належать до спадкоємців четвертої черги діти, влаштовані у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу, також особа, яка хоч і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала в зареєстрованому шлюбі з іншою особою. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для

виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі статті 1261 ЦК України. До спадкоємців четвертої черги не входить особа, яка хоч і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала в зареєстрованому шлюбі з іншою особою. Зазначене положення поширюється щодо осіб – чоловіка або жінки, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, але перебувають в іншому зареєстрованому шлюбі; проте не поширюється щодо інших осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі з іншою особою, але проживали однією сім'єю зі спадкодавцем на інших засадах, ніж фактичні шлюбні відносини.

До п'ятої черги спадкоємців за законом, відповідно до ст. 1265 ЦК України, відносяться інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, при цьому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Також до п'ятої черги відносяться утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш ніж п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

«Ступінь споріднення» визначають як кількість народжень, що пов'язують між собою двох осіб, які перебувають у родинних зв'язках [31]. До родичів четвертого ступеня споріднення належать діти рідних племінників та племінниць спадкодавця (двоюрідні онуки та онучки) й рідні брати та сестри його діда та баби (двоюрідні дід та баба). До родичів п'ятого ступеня споріднення – діти його двоюрідних онуків і онучок (двоюрідні правнуки та правнучки), діти його двоюрідних братів та сестер (двоюрідні племінниці та племінники), діти його двоюрідних дідів та бабок (двоюрідні дядьки та тітки). Родичі шостого ступеня споріднення – це діти його двоюрідних правнуків та правнучок (двоюрідні праправнуки та праправнучки), діти його двоюрідних племінників та племінниць (троюрідні онуки та онучки), діти його двоюрідних дядьків та тіток (троюрідні брати та сестри) [32, с.192-193].

Законодавство надає спадкоємцеві право:

- Прийняти спадщину безумовно;
- Відмовитися від спадщини в межах строку, відведеного для її прийняття, як через виконання передбачених законом формальностей, так і через бездіяльність, утримуючись від прийняття спадщини.

У випадку, якщо спадкоємець подає заяву про відмову від прийняття спадщини, його право на спадкування припиняється. Законодавством встановлено, що якщо спадкоємець не прийняв спадщину в межах визначеного терміну, він може її отримати, якщо це питання погоджено з іншими спадкоємцями або якщо суд надасть йому додатковий термін для прийняття спадщини.

Відкриття спадщини недостатньо для того, щоб той чи інший потенційний спадкоємець став правонаступником прав та обов'язків померлого і здійснив своє право на спадкування. Так, ч. 1 ст. 1270 ЦК України встановлює для прийняття спадщини строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Час відкриття спадщини підтверджується свідоцтвом органу реєстрації актів цивільного стану про смерть спадкодавця і є днем смерті особи або днем, з якого вона оголошується померлою відповідно до ЦПК України, яким встановлюється порядок оголошення такої особи померлою. За правилами ст. 46 ЦК України днем смерті вважається день вступу в законну силу рішення суду про оголошення її померлою, або особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю чи дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку, або у зв'язку з військовими діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

Відповідно до ч. 3 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шестимісячного строку він не заявив про відмову від неї. Факт постійного проживання зі спадкодавцем має бути належним чином підтверджений. Відповідно до підп. 3.20 п. 3 гл. 10 розд.

II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України даний факт підтверджується:

- витягом з реєстру територіальної громади;
- довідкою про реєстрацію місця проживання;
- іншим документом, що може підтверджувати відповідний факт (паспортом громадянина України, виготовленим у формі книжечки, з відміткою про реєстрацію постійного місця проживання громадянина, якщо спадщина відкрилась до 01 грудня 2021 року, рішенням суду тощо) [33].

Фактичне прийняття спадщини не обмежується вчиненням спадкоємцем конклюдентних дій з проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини. За правилом ст. 1273 ЦК України малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків відмови від неї. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування. Неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування. Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування [34, с.320-323].

У випадку, якщо з поважної причини спадкоємець пропустив строк для прийняття спадщини, він може звернутися до суду з проханням про встановлення додаткового строку для прийняття спадщини. Якщо суд дійде висновку про обґрунтованість причини пропуску, він надає спадкоємцю додатковий період для подання заяви про прийняття спадщини. Треба зауважити, що законодавство не містить переліку поважних причин і в кожному випадку суд їх оцінює на власний розсуд. В рішенні суд визначає, який саме додатковий строк є достатнім. Перехід права на прийняття спадщини (спадкова трансмісія) також відноситься до прав спадкоємця при спадкуванні за законом. Зокрема, у ст. 1276 ЦК України йдеться: «Якщо

спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Право на прийняття спадщини у такому разі здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців».

Спадкування за правом представлення також належить до прав спадкоємців у разі спадкування за законом. Його сутність полягає в тому, що деякі родичі спадкодавця (наприклад, онуки і правнуки, прабабка та прадід, двоюрідні брати та сестри), хоча і не входять до жодної з черг спадкоємців за законом, все ж таки не позбавляються права на спадщину. За певних умов вони можуть успадковувати майно, ніби «заміщаючи» близького родича спадкодавця, який помер до відкриття спадщини.

Згідно цивільного законодавства з часу відкриття спадщини у спадкоємців разом з правом на прийняття спадщини виникає і право на відмову від спадщини як за заповітом, так і за законом. Право на відмову від прийняття спадщини регулюється ст. 1273 ЦК України. Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України. Початок перебігу строку відмови від прийняття спадщини починається з часу, коли спадкоємець набуває своє суб'єктивне право на спадкування.

Можна визначити два способи відмови від прийняття спадщини:

- 1) фактична відмова, тобто неприйняття спадщини протягом строку для прийняття спадщини;
- 2) юридична відмова подання заяви нотаріусу про відмову від прийняття спадщини.

Право на відмову від прийняття спадщини і реалізацію даного права також необхідно відрізняти від неприйняття спадщини, оскільки в першому випадку особа реалізує своє право на відмову від прийняття спадщини, а в

іншому не здійснює право на прийняття спадщини, для реалізації якого встановлений строк (строк прийняття спадщини), після закінчення якого припиняється суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини.

Зміст норми ст. 1273 ЦК України дозволяє стверджувати про існування двох видів відмови від права на прийняття спадщини. Перша безадресна, тобто без зазначення особи, на користь якої вона зроблена. У такому випадку спадкоємцеві байдуже, до кого перейде його частка у спадщині. Друга відмова від прийняття спадщини адресна. У заяві, що подається спадкоємцем до нотаріальної контори, він вправі визначити коло тих осіб, на користь яких здійснюється відмова. У такому випадку наслідки відмови від спадщини будуть принципово відмінними від тих, що настають у зв'язку з відмовою від спадщини без зазначення особи, адже частка спадкоємця, який відмовився, вже не розподіляється порівну між усіма спадкоємцями за законом або за заповітом, а переходить лише до тих із них, які вказані у заяві на відмову від спадщини. Відмова від прийняття спадщини на користь іншої особи (адресна відмова) це вид одностороннього правочину на користь іншої особи.

Заява про відмову від прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Якщо у заяві зазначено, що особа відмовляється від прийняття всієї спадщини, це означає, що вона відмовилася від спадкування як за законом, так і за заповітом. Відповідно до ч. 5 ст. 1275 ЦК України особа, яка відмовилась від прийняття спадщини за заповітом, не позбавляється права на спадкування за законом, тобто, якщо у заяві зазначено, що особа відмовляється від спадкування за заповітом, це не означає, що вона відмовилася від спадкування за законом, і навпаки. Відмова від спадкування за законом і за заповітом не є відмовою від права на обов'язкову частку у спадщині. Не допускається відмова від прийняття спадщини на користь спадкоємця, який раніше відмовився від прийняття спадщини, за умови, якщо він не відкликав свою відмову в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 1273 ЦК України.

Також не допускається адресна відмова від прийняття спадщини на користь осіб, зазначених у ст. 1224 ЦК України. Негідні спадкоємці в силу ст. 1224 ЦК України не мають права спадкувати, а отже, не належать до числа спадкоємців за законом або за заповітом [35, с.92-95].

Згідно ст.1224 ЦК України не мають права на спадкування особи, які:

- 1) умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя;
- 2) умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині;
- 3) за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини;
- 4) за законом батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом;
- 5) одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду [17].

Якщо відмова від спадкування здійснюється неповнолітніми, обмежено або повністю недієздатними особами, то вона може бути проведена з врахуванням правил ч. 2-4 ст. 1273 ЦК України щодо отримання згоди на відмову відповідних осіб та органів, а саме:

- 1) фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування;
- 2) неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування;

3) батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування.

За правовою природою відмова від спадщини є одностороннім правочином та має відповідати усім вимогам, що до них ставляться законом. Тому відмова від спадкування може бути визнана недійсною, якщо вчинена під впливом помилки, обману, насильства, тяжкої обставини (ст. 225, 229–231, 233 ЦК України) [36, с.17].

Згідно ст. 1277 Цивільного кодексу України, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. У разі якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно. Відповідно до ч. 2 ст. 1277 ЦК України спадщина може бути визнана відумерлою за умови, якщо сплив один рік з часу відкриття спадщини [17].

Окрім органу місцевого самоврядування, заява про визнання спадщини відумерлою може бути подана також власниками або користувачами суміжних земельних ділянок у разі, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Правом звертатися до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою наділені також кредитори спадкодавця, вимоги яких зобов'язана буде задовольнити територіальна громада, що стане власником майна, яке входить до складу спадщини, що визнана відумерлою відповідно до ч. 4 ст. 1277 ЦК України [37, с.51].

2.3. Особливості спадкування за заповітом

Спадкування за заповітом відбувається у випадку, якщо померлою особою до смерті було складено заповіт і він є дійсним. У разі його відсутності відбувається спадкування за законом. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю та здійснюється особисто.

Відповідно до статті 1233 ЦК України заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Виходячи зі змісту поняття «заповіт», можемо виділити такі його характерні ознаки:

- правом на складення (вчинення) заповіту наділені лише такі учасники цивільних відносин, як фізичні особи. У випадках, передбачених ст. 1243 ЦК України, правом скласти спільний заповіт наділене подружжя;

- особистий характер заповіту вказує на те, що таке волевиявлення може здійснити безпосередньо заповідач особисто, у зв'язку із чим вчинення заповіту через представника не допускається (ч. 2 ст. 1234 ЦК України);

- заповіт є розпорядженням фізичної особи - заповідача, спрямованим на визначення юридичної долі прав та обов'язків (спадщини), як тих, якими фізична особа наділена на момент складення заповіту, так і тих прав та обов'язків, які вона набуде до моменту відкриття спадщини;

- заповіт є розпорядженням фізичної особи саме на випадок її смерті. Наявність такої умови підкреслює специфіку даного виду правочину. А тому право на спадкування за заповітом у спадкоємців виникатиме з моменту відкриття спадщини, а не з моменту складення заповіту [38, с.23].

Окрім фізичних осіб, спадкоємцями за заповітом можуть бути також юридичні особи, держава, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Це спадкування має деякі особливості, оскільки воно можливе лише за заповітом. Крім того, юридична особа повинна мати правоздатність, тобто існувати на момент відкриття спадщини. Якщо юридична особа, призначена спадкоємцем за заповітом, ліквідована до

відкриття спадщини, заповіт не матиме юридичної сили, а спадщина буде оформлена відповідно до закону.

Цивільним законодавством не визначається зміст свободи заповіту та її прояви. Кучер В.О. наводить дослідження Н.М. Павлюк про те, що до складу свободи заповіту належать: право заповідача на призначення спадкоємців (ст. 1235 ЦК України), право заповідача на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст. 1236 ЦК України), право заповідача на заповідальний відказ (ст. 1237 ЦК України), право заповідача на покладення на спадкоємців інших обов'язків (ст. 1240 ЦК України), право заповідача обирати вид заповіту і заповідальних розпоряджень (право складати заповіт подружжя, право на підпризначення спадкоємців, право на секретний заповіт), право встановлювати сервітут у заповіті (ст. 1246 ЦК України). Відповідно, у такому разі можна говорити про певні межі здійснення заповідачем права на розпорядження своїм майном на випадок смерті, оскільки він хоч і вільний у визначенні кола об'єктів спадщини і призначення спадкоємців у заповіті, проте після його смерті розподіл спадщини буде здійснюватися з урахуванням осіб, які мають право на обов'язкову частку. [39, с. 158].

Право на обов'язкову частку – це перерозподіл спадщини державою з урахуванням інтересів найбільш незахищених верств громадян у разі не зазначення їх у заповіті або порушення їхніх прав за змістом заповіту. Свобода заповіту може бути обмежена в інтересах окремих категорій осіб, які в цивільному праві іменуються обов'язковими спадкоємцями. Обов'язкова частка в спадщині є гарантією інтересів обов'язкових спадкоємців та дієвим способом захисту прав родичів заповідача при спадкуванні за заповітом. Слід зазначити, що сам розмір обов'язкової частки в спадщині визначеним нормативно. Цивільний кодекс України відмовився від диференційованого підходу розміру такої частки: обов'язкові спадкоємці спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (ч. 1 ст. 1241 ЦК України) [39, с.158-159].

Вичерпний перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині встановлено законодавцем у частині першій статті 1241 ЦК України та не підлягає розширеному тлумаченню.

До таких осіб належать:

1) малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (в тому числі усиновлені). Також таким неповнолітніми спадкоємцями слід вважати тих дітей, що були зачаті за життя спадкодавця, однак народилися уже після його смерті;

2) непрацездатні вдова (вдівець);

3) непрацездатні батьки, які успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала би кожному з них у разі спадкування за законом.

Неповнолітня особа зберігає за собою право на обов'язкову частку, навіть при набутті повної цивільної дієздатності:

1) у разі реєстрації такою особою шлюбу до досягнення повноліття;

2) праці за трудовим договором при досягненні шістнадцяти років;

3) запису такої неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини.

Однак, що при спадкуванні за заповітом, спадкоємці інших черг, навіть за відсутності спадкоємців першої черги, а також внуки та правнуки спадкодавця, в тому числі малолітні та неповнолітні особи (також у випадку смерті їх батьків до відкриття спадщини), право на обов'язкову частку не мають [40, с.177].

Спадкоємець за заповітом не може відмовитися на користь спадкоємця за законом, оскільки він нібито пов'язаний волею заповідача, який розпорядився майном на свій розсуд. Згідно ч. 4 ст. 1274 ЦК України, якщо заповідач підпризначив спадкоємця, то спадкоємець, який має право спадкування за цим заповітом, вправі відмовитися від спадщини лише на користь особи, яка є підпризначеним спадкоємцем. У випадку, коли не має інших спадкоємців за заповітом, відмова від спадщини може бути лише безадресною.

Слід також враховувати, що до спадкування за заповітом можуть запрошуватися не тільки спадкоємці, які зазначені в заповіті, а й спадкоємці за правом на обов'язкову частку (ст. 1241 ЦК України). У нормах ЦК України про відмову від прийняття спадщини не згадується, чи може спадкоємець, який успадковує обов'язкову частку, відмовитися від неї. На думку Ю.О. Заїки, такий спадкоємець не може відмовитися на користь інших спадкоємців, оскільки його право є суто особистим правом. Оскільки це право зумовлене його неповноліттям чи непрацездатністю, то така відмова від обов'язкової частки спадщини буде суперечити її призначенню. Обов'язкова частка покликана забезпечити неповнолітнім, малолітнім або непрацездатним спадкоємцям належні умови існування [35, с.93-94].

Стаття 1240 ЦК України передбачає, що заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання. Також ч. 2 ст. 1240 ЦК України передбачає, що заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Стаття 1240 ЦК України чітко розділяє два окремих заповідальних розпорядження: зобов'язання спадкоємця щодо вчинення певних дій немайнового характеру (ч. 1); зобов'язання спадкоємця щодо вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ч. 2). Такий розподіл підтверджується тим, що розпорядження особистими паперами, визначення місця та форми ритуалу поховання не є діями, які спрямовані на досягнення суспільно корисної мети. Крім того, якщо в ч. 1 ст. 1240 ЦК України міститься положення про немайновий характер дій, то ч. 2 вказаної норми такого застереження не має. Таким чином, можна говорити про два окремих заповідальних розпорядження. Так ч. 2 ст. 1240 ЦК України має самостійний характер щодо ч. 1 ст. 1240 ЦК України і регулює заповідальне покладення як норма спеціальна.

Заповідач вправі встановити у своєму розпорядженні майном на випадок смерті заповідальний відказ (легат), тобто покласти на одного або декількох

спадкоємців виконання за рахунок майна, що входить або не входить до складу спадщини будь-яких обов'язків майнового характеру на користь третіх осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимоги виконання такого обов'язку (статті 1237, 1238 ЦК України). Сутність заповідального відказу полягає в тому, що зі всієї сукупності прав та обов'язків, що складають спадкове майно, зазначеній особі або особам передається за загальним правилом якесь окреме право. Відповідно, відказоодержувач (легатарій) стає частковим (сингулярним) правонаступником спадкодавця.

Предметом заповідального відказу може бути покладення обов'язку погасити його борг, купити яку-небудь річ та передати її відказоодержувачу. Також це може бути покладення на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок (квартира або інше рухоме чи нерухоме майно), зобов'язання щодо надання відказоодержувачу права користування будинком (квартирою або іншим рухомим чи нерухомим майном). Отже, в сучасному цивільному законодавстві України за допомогою заповідального відказу спадкодавцю надається можливість покласти на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого майнового зобов'язання на користь особи – відказоодержувача, зазначеного спадкодавцем. Згідно, захисту майнових інтересів спадкоємця служить наступне закріплене в законі правило: спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно (частина 3 стаття 1238 Цивільного кодексу України) [41, с.388-390].

З метою захисту інтересів спадкоємців можуть визначатися виконавці заповіту, правовий статус яких зумовлюється їх правами, обов'язками та повноваженнями. Аналізуючи положення Цивільного Кодексу України, можна класифікувати виконавців заповіту, поділивши їх на п'ять груп в залежності від того, ким вони були призначені: заповідачем, за ініціативи спадкоємців, нотаріусом, за рішенням суду чи з власної ініціативи. Це жодним

чином не вплине ані на права, ані на обов'язки, ані на повноваження призначеного виконавця. Виходячи зі змісту закону, можна зробити висновок, що виконавцем заповіту може бути як фізична, так і юридична особа. При цьому виконавцями заповіту можуть стати як особи, які є спадкоємцями за заповітом, оскільки відповідно до частини 2 статті 1286 ЦК України – якщо заповіт складено на користь кількох осіб, виконання заповіту може бути доручено будь-кому з них, так і особи, які не є спадкоємцями за заповітом [42, с. 85].

Заповіт відповідає вимогам, що ставляться до правочинів та зазначаються у ст. 203 ЦК України, а саме щодо форми, змісту, суб'єктного складу тощо. Як і всі правочини, недійсним може визнаватись і заповіт через недоліки:

- суб'єктного складу, а саме укладення правочину особою, що немає необхідного обсягу дієздатності,
- волі – невідповідності волі волевиявленню,
- недоліків форми,
- дефектів, а саме незаконності або аморальності змісту або порядку укладення правочину.

Внаслідок недійсності заповіту не настають правові наслідки за виключенням тих, що пов'язані з його недійсністю. Недійсність заповіту рівноцінна по правових наслідках відсутності заповіту. Інакшими словами, при недійсності заповіту не настають ті правові наслідки, на які він був спрямований [43. с.29].

Проаналізувавши другий розділ можна дійти наступних висновків:

- спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої особи (заповідача) до інших осіб (спадкоємців). Право на спадщину виникає в день відкриття спадщини. З відкриттям спадщини починається фаза розвитку правонаступницьких відносин, у якій усі спадкоємці, які мають право на спадкування, мають право прийняти спадщину або відмовитися від неї;

- право на спадщину як майнове право виникає з моменту прийняття спадщини, а також з виконанням умов, встановлених законодавцем для спадкування;
- у кожній конкретній ситуації правом стати учасником спадкових відносин наділені лише спадкодавець та спадкоємці, що відіграють основну роль у спадкових відносинах;
- спадкодавцем може бути лише фізична особа, незалежно від віку, фізичного чи психічного стану, соціального становища тощо;
- спадкоємцями за заповітом та за законом можуть бути фізичні особи, які були живими на момент відкриття спадщини, а також особи, зачаті за життя спадкодавця та народжені після відкриття спадщини. Юридичні особи та держава спадкують, якщо це зазначено в заповіті;
- свобода заповіту може бути обмежена в інтересах певних категорій осіб, які в цивільному праві іменуються як обов'язкові спадкоємці.

РОЗДІЛ 3

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ

3.1. Поняття та особливості спадкового договору

Спадковий договір з такою назвою був відомий та застосовувався на території України ще задовго до того, як він отримав своє законодавче закріплення у сьогоденному розумінні. Поняття спадкового договору почало розповсюджуватись з 1811 року, коли почалося поширення дії положень Цивільного кодексу Австрії на території західноукраїнських земель, які були на той час у складі Австрійської монархії. Згідно з законодавством, яке діяло у той час, спадковий договір вважався однією з підстав спадкування, поряд із спадкуванням за законом та за заповітом, та вважався чинним лише за умови його укладення між подружжям. Проте, сучасне розуміння та правове регулювання спадкового договору кардинально відрізняється від того, яке було за часів перебування західноукраїнських земель у складі Австрійської монархії.

Згідно зі статтею 1302 ЦК України, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Спадковий договір має як основну, так і додаткову мету. Основною метою спадкового договору є визначення юридичної долі належного відчужуваного майна на випадок смерті власника. Додаткову ж мету становить зустрічне надання у вигляді певних визначених дій майнового чи немайнового характеру, які мають бути вчинені набувачем [44, с.49-50].

Щодо характеристики спадкового договору існують різні думки особливо щодо реальності чи консенсуальності цього договору. Якщо виходити з теорії права, консенсуальним є договір, чинність якого залежить від моменту досягнення згоди сторонами за всім істотними умовами договору,

а реальним – чинність якого залежить від моменту передачі визначеного майна [45, с.64].

Зазначимо, що спадковому договору притаманні ознаки і консенсуального і реального договору. Спадковий договір має ознаки консенсуального договору адже є укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами. Потрібно вказати, що спадковий договір має також ознаки реального договору, адже згідно ст. 1305 ЦК України [17] набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття, тобто у цьому випадку спадковий договір буде вважатися укладеним з моменту передачі вказаного в договорі майна.

Також спадковий договір є оплатним, оскільки при укладенні договору для набувача майна виникає обов'язок вчинення певної дії майнового або немайнового характеру в обмін на майно відчужувача, стосовно якого набуває право власності. Саме на підставі цієї ознаки спадковий договір відмежовують від заповіту, який є безоплатним правочином. Аналіз положень ЦК дає підстави визначити спадковий договір як двосторонній правочин, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Тобто, правами та обов'язками наділяються обидві сторони [45, с.65].

Учасниками спадкового договору є набувач та відчужувач. Набувачем у цьому договорі може бути фізична або юридична особа. Відчужувачем може бути подружжя, один із подружжя або інша особа.

Змістом будь якого договору є сукупність прав і обов'язків сторін. Стаття 1305 ЦК України [17] передбачає, що набувач у договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

До дій майнового характеру може бути віднесено не тільки надання грошової допомоги, але і надання матеріальної допомоги, наприклад, у вигляді

продуктів харчування, лікарських засобів або інших предметів першої необхідності. Проблемним в даному випадку може бути питання грошової оцінки тих дій, які набувач повинен здійснити, оскільки зі сторони відчужувача можливі зловживання при вимаганні виконати дії, які мають майновий або немайновий характер, але можуть бути надто непосильними для набувача. Саме тому варто в договорі конкретизувати або обсяг тих дій, які буде виконувати набувач, або конкретний розмір грошової допомоги, яку має надати набувач відчужувачу. Однак забороняється закріплювати в договорі такий обов'язок набувача, який би передбачав одноразову сплату ним грошової суми, що буде еквівалентна вартості майна, яке виступає предметом договору.

Щодо дій немайнового характеру, то ними можуть бути, наприклад, відвідування відчужувача, організація прогулянок, догляд за самим відчужувачем або його оселею, оплата комунальних послуг, представництво інтересів відчужувача в органах державної влади тощо.

Оскільки спадковий договір відноситься до двосторонніх договорів, то правами й обов'язками наділяються обидві сторони.

Так головним обов'язком відчужувача є обов'язок передати у власність майно набувачеві. Хоча прямо цей обов'язок не передбачений нормою ЦК України, яка безпосередньо визначає обов'язки відчужувача, а впливає з загальної норми статті 1302, в якій дається визначення договору.

З одного боку, набувач набуває право власності на майно, наділяється правом вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, а з іншого – зобов'язаний належним чином виконувати відповідно до умов договору розпорядження відчужувача [45, с.68-69].

Право власності на випадок смерті відчужувача набувач отримує на підставі укладення договору, а не в порядку спадкування. Тобто існування чинного спадкового договору не впливає на порядок спадкування, відповідно, набувач за спадковим договором не може розглядатися як спадкоємець

відчужувача. Він лише стає власником визначеного у договорі майна відчужувача у разі його смерті [46, с.118].

Можна виокремити такі суттєві умови спадкового договору за законодавством України:

- 1) майно, яке після смерті відчужувача перейде у власність набувача;
- 2) обов'язки, які зобов'язаний вчинити набувач відповідно до умов договору (характер і зміст цих дій);
- 3) інші умови, на яких наполягає одна зі сторін такого договору (наприклад, строки виконання обов'язків набувачем).

Важливо підкреслити різницю між спадковим договором та договором довічного утримання. Обидва договори є довічними і є підставами для набуття права власності. Спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) розширюють права спадкодавця на розпорядження своїм майном на випадок смерті.

Відповідно до ст. 744 ЦК України [17] «за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно». Слід зазначити, що до моменту смерті спадкодавця право на обов'язкову частку не виникає. При цьому, у випадку укладення між спадкодавцем та набувачем спадкового договору, договору довічного утримання (догляду), дарування, купівлі-продажу, особа, яка за законом має право на обов'язкову частку після смерті спадкодавця таке право втрачає.

Спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) є альтернативними договорами. До спадкового договору не застосовуються правила спадкування за законом та спадкування за заповітом. Заповіт, який відчужував склав щодо майна, вказаному у спадковому договорі визнається нікчемним. Головною відмінністю спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) є те, що набуття права власності за спадковим договором

відбувається після смерті відчужувача, а за договором довічного утримання (догляду) набувач стає власником житлового будинку, квартири або її частини, іншого нерухомого майна або рухомого майна, яке має значну цінність з моменту передання цього майна, якщо інше не передбачено договором або законом. набувач стає власником майна з моменту посвідчення, або, якщо вимагає закон, з моменту державної реєстрації договору довічного утримання (догляду). Тому, вкрай важливим правилом, яке закріплено законодавцем щодо договору довічного утримання (догляду) є правило обмеженого права власності набувача на майно відчужувача, яке є дієвою гарантією захисту майнових прав. Це означає, що набувач не має право «продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укласти щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину. На майно, передане набувачу за договором довічного утримання (догляду), не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача. Втрата (знищення), пошкодження майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем» [47, с. 39].

За спадковим договором набувач за умови виконання розпоряджень відчужувача лише після його смерті стає власником відчуженого майна. Правомочності власника – володіння, користування, розпорядження до набувача переходять після смерті відчужувача. Важливою законодавчою гарантією захисту майнових прав відчужувача є правило про обов'язкове накладення нотаріусом, який посвідчував спадковий договір заборони відчуження майна, згідно зі ст. 1307 ЦК України [17].

Суттєвими слід вважати відмінності спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) відповідно до яких, закріплено законодавчі норми щодо заміни набувача за договором довічного утримання (догляду) (без звернення до суду) та майна, яке було передано набувачеві за даним договором. «У разі неможливості подальшого виконання фізичною особою обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) з підстав, що

мають істотне значення, обов'язки набувача можуть бути передані за згодою відчужувача члену сім'ї набувача або іншій особі за їхньою згодою. Спадковий договір не передбачає викладених вище правил. У ст.1308 ЦК України зазначено, що в разі неможливості виконання набувачем розпоряджень відчужувача спадковий договір може бути розірваний у судовому порядку на вимогу набувача [17].

Відповідно до статті 1304 Цивільного кодексу України спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Якщо сторони не дотримуються вищезазначених вимог, спадковий договір буде вважатися нікчемним [17]. Ці умови мають істотне юридичне значення та застосовуються незалежно від того, чи є предметом спадкового договору нерухоме майно чи рухоме майно.

Стаття 1304 ЦК України [17] містить пряму вказівку про те, що спадковий договір, після його посвідчення нотаріусом, підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі.

Відчужувач має право призначити особу, що буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а у разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини. Кожна із сторін може звернутися до суду з вимогою про розірвання спадкового договору. На вимогу відчужувача - у разі невиконання набувачем його розпоряджень, а на вимогу набувача - у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

3.2. Спадкування в умовах воєнного стану

Указом Президента України № 64 від 24 лютого 2022 року [48], затвердженим Законом України № 2102-IX від 24 лютого 2022 року [49], на всій території України було запроваджено воєнний стан. Цей закон залишається чинним та встановлює зміни до спадкових прав фізичних осіб, а також нову судову практику.

Незважаючи на запровадження воєнного стану в Україні, для набуття права на спадщину особа повинна прийняти її у встановленому законом порядку. В умовах воєнного стану прийнято нові нормативно-правові акти, зокрема:

- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»;
- Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 р. № 1118/5 «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 09.05.2023 р. № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану».

Метою ухвалення вказаних нормативно-правових актів було пристосування законодавства до сучасної дійсності та специфіки воєнного часу. У цих документах висвітлюється специфіка таких питань:

- місце відкриття спадщини;
- строки прийняття та відмови від прийняття спадщини;
- процедури заведення спадкової справи;
- посвідчення заповіту;
- видачі свідоцтва про право на спадщину.

Чинне законодавство встановлює, що місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місце, де знаходиться нерухоме майно або його основна частина, а за відсутності нерухомого майна – місце, де знаходиться основна частина рухомого майна. Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2006 року (ст. 1221 ЦК України).

В умовах воєнного стану спрощена процедура заведення спадкової справи. Так, наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» від 11.03.2022 р. № 1118/5 визначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини [50].

За відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту. Водночас нотаріусам забороняється видача свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі, заведений без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі. Тобто в умовах воєнного стану особа може звернутися із заявою про прийняття спадщини до будь-якого нотаріуса в регіоні України, де вона тимчасово перебуває або вимушено переселилася.

В Інформаційному листі Нотаріальної палати України «Щодо провадження по спадкових справах, заведених не за місцем відкриття спадщини в умовах воєнного стану» від 29.08.2022 р. роз'яснено, що по спадковій справі, заведений не за місцем відкриття спадщини, нотаріус, який її завів, позбавлений можливості видати спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину [51, с. 224].

Ці правила звернення з заявою про прийняття спадщини зазнали змін. В початковій редакції Постанови Кабінету Міністрів України № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» (далі – Постанова № 164) [52] було передбачено можливість заведення спадкових справ будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини. В чинній редакції таку можливість передбачено виключно для випадку, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, територія, на якій ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупована російською федерацією територія, щодо яких не визначено дату

завершення бойових дій або тимчасової окупації, дату відновлення здійснення своїх повноважень органами державної влади у повному обсязі. В усіх інших випадках застосовують загальне правило відкриття спадщини за місцем проживання спадкодавця [53, с.35].

Згідно з ч. 3 ст. 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини. Запровадження в Україні воєнного стану, тимчасова окупація частини її територій, а також ведення активних бойових дій суттєво впливають на вирішення судами спорів про визначення додаткового строку для прийняття спадщини [17].

На практиці мають місце непоодинокі випадки, коли особа упродовж тривалого часу проживає в місцевості, що перебувала під окупацією або в зоні активних бойових дій, де нотаріуси не здійснюють свої повноваження. Через це спадкоємець об'єктивно позбавлений можливості особисто звернутися до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини. Крім того, спадкоємець не може направити таку заяву поштою, адже поштові відділення в цих місцевостях не працюють.

При цьому за загальним правилом справжність підпису спадкоємця на заяві про прийняття спадщини, яка направляється нотаріусу поштою, має бути засвідчена нотаріально. Тому наведені обставини є поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини. Щодо цього Верховний Суд у постанові від 20.03.2024 р. (справа № 545/1231/23, провадження № 61-16142св23) відзначив: така обставина, як проживання спадкоємця в місцевості, що не перебувала під окупацією, однак знаходилася в зоні активних бойових дій, є достатньою підставою визначити йому додатковий строк для прийняття спадщини [54, 139-143].

Також щодо прийняття спадщини в умовах воєнного стану до законодавства внесені такі доповнення:

– в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріальне посвідчення заповіту, внесення змін до нього та його скасування здійснюються без використання цього реєстру з подальшим внесенням до нього відповідних відомостей протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу;

– в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу. Якщо за результатами перевірки відомостей Спадкового реєстру встановлено наявність раніше заведеної спадкової справи, заведена без використання Спадкового реєстру спадкова справа передається до нотаріуса, яким раніше заведено спадкову справу. Якщо наявність такої справи не встановлено, здійснюється реєстрація спадкової справи в Спадковому реєстрі;

– забороняється видача свідоцтва про право на спадщину у спадковій справі, заведеній без використання Спадкового реєстру, до її реєстрації у Спадковому реєстрі;

– в умовах воєнного або надзвичайного стану за відсутності доступу до Спадкового реєстру реєстрація відомостей про заповіти, зміни до них, скасування заповітів, заведені спадкові справи, спадкові договори, зміни до них, розірвання спадкових договорів, видані свідоцтва про право на спадщину та їх дублікати проводиться протягом п'яти робочих днів з дня відновлення такого доступу [55, с.664].

Однією з визначальних рис спадкування в умовах воєнного стану є запровадження адміністративно спрощених процедур оформлення спадкових прав. Якщо доступ до нотаріальних установ або архівів відсутній, спадкоємці можуть користуватися альтернативними способами підтвердження своїх прав. Зокрема, замість нотаріального посвідчення документів допускається судове встановлення обставин, пов'язаних із прийняттям спадщини.

Додатковою складністю є обмежений доступ до нотаріусів у районах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. У таких випадках громадяни змушені звертатися до військових адміністрацій, яким надано частину повноважень щодо оформлення спадкових справ. Такі зміни потребують злагодженої співпраці між державними структурами, зокрема Міністерством юстиції України, військовими адміністраціями та нотаріусами.

Ще однією проблемою є втрата чи пошкодження документів, необхідних для оформлення спадщини. Через воєнні дії громадяни часто не можуть надати свідоцтво про смерть, заповіт або папери, що підтверджують майнові права спадкодавця. У відповідь держава запровадила спрощені механізми відновлення таких документів через державні реєстри або шляхом отримання дублікатів.

Особливої уваги потребують випадки, коли спадкування стосується майна, розташованого на тимчасово окупованих територіях чи у зоні бойових дій. У цих ситуаціях суди можуть ухвалювати рішення на підставі додаткових доказів: свідчень очевидців, актів огляду майна або даних із реєстрів, що збереглися до початку війни.

Задля забезпечення доступності оформлення спадщини в умовах воєнного стану є можливість подати заяву про прийняття спадщини без обов'язкового нотаріального посвідчення, якщо до нотаріуса неможливо звернутися фізично. За відсутності можливості засвідчити заповіт або документально підтвердити майнові права спадкоємці можуть звернутися до суду для визнання своїх прав або встановлення юридично значущих фактів. Це дозволяє швидше оформити спадщину, не очікуючи завершення традиційних процедур, які можуть затягуватися через бойові дії або переміщення органів влади.

Кабінет Міністрів України вніс зміни до Порядку державної реєстрації заповітів та спадкових договорів у Спадковому реєстрі. Пунктом 4 Постанови № 164 передбачено, що в умовах воєнного стану заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів

військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів, довіреностей через Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей, Спадковому реєстрі. Начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого [52].

3.3. Спадкування з іноземним елементом

Спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом, пов'язані із правопорядками двох або більше держав. Це призводить до появи проблем їх належного правового регулювання. Суб'єкти спадкових відносин, як правило, стикаються з труднощами, пов'язаними із вибором матеріального права, яке має застосовуватися до правовідносин у сфері спадкування. Саме колізійні норми і є тим інструментом, який має своїм завданням визначити, право якої держави буде застосовано до приватноправових відносин з іноземним елементом. Проте за змістом колізійні норми у сфері спадкування іноземних держав різняться, або ж вони взагалі відсутні, а це, в свою чергу, вказує на потребу в уніфікації таких норм на міжнародному рівні.

Норми, що регулюють правила спадкування з іноземним елементом, викладені в міжнародних конвенціях та угодах, підписаних Україною. Ці питання є предметом колізійного права, що базується на певних обмеженнях: для спадкування рухомого майна застосовується особистий закон

спадкодавця, тоді як для нерухомого майна застосовується закон місця його знаходження.

На національному законодавчому рівні визначення поняття «іноземний елемент» міститься у Законі України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року (далі – ЗУ «Про МПрП»).

Так, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про МПрП» «іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави» [56]. За наявності хоча б однієї із зазначених вище ознак, до правовідносин спадкування будуть застосовуватися положення ЗУ «Про МПрП», зокрема положення Розділу Х. Колізійні норми щодо спадкування. Таким чином, п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про МПрП» вказує,

- Спадкодавцем/спадкоємцем може бути громадянин України, який проживає за межами України, іноземець, особа без громадянства або іноземна юридична особа;
- Об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;
- Юридичний факт мав/має місце на території іноземної держави.

За загальним правилом, ст. 70 ЗУ «Про МПрП» визначає, що спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося [56].

Однак, положення ст. 71 ЗУ «Про МПрП» вказує на певні винятки, зокрема, спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, - правом України [56].

Статтею ст. 72 ЗУ «Про МПрП» закріплена здатність особи на складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і акта його скасування визначаються правом держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складання акта або в момент смерті. Заповіт або акт його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недодержання форми, якщо остання відповідає вимогам права місця складання заповіту або права громадянства, або права звичайного місця перебування спадкодавця у момент складання акта чи в момент смерті, а також права держави, у якій знаходиться нерухоме майно. Таким чином, українське законодавство застосовує колізійну прив'язку до форми заповіту та до здатності особи скласти заповіт: право держави постійного проживання заповідача, але на момент складання заповіту або на момент смерті [56].

Отже, через значні відмінності в матеріальному праві між країнами, на практиці для регулювання спадкових відносин традиційно використовуються такі колізійні прив'язки: особистий закон заповідача (або закон громадянства, або закон місця проживання (доміцилію)); закон звичайного місця проживання заповідача (на момент складання заповіту або на момент смерті); закон місця знаходження майна (застосовується переважно у випадку спадкування нерухомості); та закон місця, де складено заповіт.

Сьогодні важливим є питання щодо отримання спадщини українцями, які знаходяться за кордоном.

У таких випадках, коли немає можливості особисто звернутися до нотаріуса, спадкоємець може звернутися до консульських установ України для подачі необхідної заяви, яка повинна містити підпис, справжність, якого засвідчено нотаріально.

Статтею 38 Закону України «Про нотаріат»[57] консульські установи України, серед інших нотаріальних дій, засвідчують справжність підпису на документах. Таким чином, громадянам України не має потреби залишати місце постійного проживання для прийняття спадщини.

Якщо в країні перебування немає консульства України або з інших причин спадкоємець вирішує звернутися до місцевого нотаріуса, він може:

1) Засвідчити справжність свого підпису на заяві про прийняття спадщини, складеній українською мовою. У цьому випадку підпис спадкоємця засвідчується іноземним нотаріусом.

2) Оформити заяву про прийняття спадщини іноземною мовою. Заява, оформлена або підпис на якій засвідчений іноземним нотаріусом, потребує легалізації для її використання на території України.

Спосіб легалізації залежить від країни, де оформлено документ:

1) Якщо країна є учасницею Гаазької конвенції 1961 року, необхідно проставити апостиль на заяві (Закон України «Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів»).

2) Якщо країна не є учасницею Гаазької конвенції, потрібна консульська легалізація через консульську установу України в цій країні або Міністерство закордонних справ України. Крім легалізації, необхідно також здійснити нотаріально засвідчений переклад заяви на українську мову. Вірність перекладу може засвідчити український нотаріус або нотаріус в країні перебування (з подальшою легалізацією перекладу, якщо потрібно). Оформлену, легалізовану (за потреби) та перекладену заяву необхідно надіслати поштовим зв'язком нотаріусу в Україні [58].

Документи, що потребуються для заведення спадкової справи, як от: свідоцтво про смерть спадкодавця, документи, що підтверджують родинні зв'язки зі спадкодавцем потребують легалізації (апостиль або консульська легалізація) та нотаріально засвідченого перекладу.

Отже, українці, які перебувають закордоном, можуть прийняти спадщину: 1) шляхом звернення до консульських та дипломатичних установ України; 2) нотаріальне засвідчення заяви про прийняття спадщини та її надсилання поштою до нотаріуса, який перебуває в Україні.

У невідкладних випадках, коли існує ризик пропустити строк для прийняття спадщини, згідно підпункту 3.5 пункту 3 Глави 10 Розділу 2

«Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» спадкоємець може надіслати заяву, на якій справжність підпису не засвідчена, або заяву, підписану кваліфікованим електронним підписом або удосконаленим електронним підписом, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису спадкоємця, технічними засобами електронних комунікацій. Нотаріус приймає таку заяву, заводить спадкову справу, а спадкоємцю повідомляє про заведення спадкової справи та необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином (справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою), або особисто прибути до нотаріуса [59].

Подання заяви через представника за довіреністю на етапі прийняття спадщини не допускається (пункт 3.3 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5). Заява має бути подана особисто спадкоємцем (або надіслана ним поштою зі засвідченим підписом). Але для збору документів та отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємець може діяти через свого представника за довіреністю (пункт 3.3 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [59]).

Для цього спадкоємцю, який перебуває за кордоном, необхідно оформити довіреність на представника в Україні. Довіреність може бути оформлена одним із двох способів:

- у консульській установі України: згідно положень статті 38 Закону України «Про нотаріат», консул нотаріально засвідчує довіреність. Така довіреність не потребує додаткової легалізації та перекладу і підлягає обов'язковій реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей (стаття 39 Закону України «Про нотаріат» [57]. У самому тексті довіреності чітко вказуються повноваження представника, включаючи право на «подання та отримання всіх необхідних документів для оформлення спадщини, а також право на отримання свідоцтва про право на спадщину».

- у місцевого нотаріуса: довіреність оформляється іноземною мовою. Для її використання в Україні потрібна легалізація (апостиль або консульська легалізація) та нотаріально засвідчений переклад на українську мову. Така довіреність не реєструється в Єдиному реєстрі довіреностей України, тому її оригінал надається нотаріусу в Україні.

Умови воєнного стану також ускладнюють реалізацію прав спадкоємців, які залишилися за кордоном, що вимагає міжнародного співробітництва та інтеграції електронних сервісів. Судова система також сприяє захисту прав громадян, які перебувають за кордоном. Через консульські установи спадкоємці можуть отримати доступ до правової допомоги, необхідної для підготовки документів для судових розглядів в Україні. У таких випадках суди враховують специфіку міжнародного права та застосовують норми Конвенцій, учасницею яких є Україна [60, 129-130].

Оформлення спадщини з-за кордону вимагає уваги до деталей та чіткого розуміння процедури. Ключовими моментами є своєчасне подання заяви про прийняття спадщини (особисто або поштою із засвідченим підписом українським консульством чи іноземним нотаріусом, з подальшою легалізацією та перекладом), збір необхідних документів (який можна зробити через представника) та отримання свідоцтва про право на спадщину. Звернення до консульської установи України є найбільш доцільним варіантом на цьому початковому етапі, оскільки це спрощує процес подання заяви. Під час збору документів та видачі свідоцтва, представництво через довіреність значно спрощує процес для спадкоємця, який проживає за кордоном.

Висновок до розділу 3

Проведений аналіз третього розділу дозволяє дійти наступних висновків:

- Спадковий договір це двосторонній правочин, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони

(відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

- Спадковий договір є строковим, однак не умовним правочином. Адже у ст. 212 ЦК України йдеться про обставину, відносно якої невідомо настане вона чи ні. Але щодо смерті відчужувача точно відомо, що вона настане, але точно не відомо, коли саме.

- Спадковий договір є відплатним. Особа набуває право власності на майно відчужувача після його смерті, отже, отримує повну або часткову компенсацію витрат, понесених на виконання розпоряджень померлого.

- Зміни, що були внесені у законодавство України щодо процедури спадкування під час воєнного стану стосуються, зокрема, визначення місця відкриття спадщини, строків прийняття спадщини, правил звернення з заявою про прийняття спадщини, посвідчення заповіту та видачі свідоцтва про право на спадщину і спрощують процес оформлення спадщини.

- Спадкові відносини, що включають іноземний елемент, є за своєю суттю складними, оскільки вони завжди пов'язані з правовими системами двох або більше держав. Як наслідок, це створює проблеми щодо їх належного правового регулювання.

ВИСНОВКИ

Спадкове право є важливою та необхідною частиною цивільного права, адже регулює правовідносини тісно пов'язані із правом власності. Норми спадкового права допомагають зберігати зв'язок із поколіннями та урегульовують правонаступництво. Інститут спадкування покликаний забезпечити особам право вільно розпоряджатися своїм майном на випадок смерті, а також гарантувати спадкоємцям право на прийняття спадщини та оформлення своїх спадкових прав.

На основі проведеного дослідження ми дійшли до таких висновків:

1. Українське спадкове право пройшло довгий шлях становлення, щоб стати таким, яким ми знаємо його сьогодні. На кожному історичному етапі зазнавали змін політична, економічна, соціальна сфери, що повпливало на розвиток і становлення спадкового права України. Найвпливовішими етапами розвитку спадкового права України можна вважати: спадкове право за часів римського права, спадкове право часів Київської Русі, право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої та період перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій та Відродження української державності, право Української Радянської Соціалістичної Республіки. Кожен етап привніс нові норми спадкового права, які ми бачимо сьогодні у сучасному спадковому праві України це: спадкування за двома формами та наявність п'яти черг спадкування у римському праві; укладання заповіту незалежно від місця проживання особи за часів Литовського права; закріплення універсального правонаступництва, за законами Австро-Угорської імперії та відкриття спадщини через визнання особи безвісно відсутньою за законом Російської імперії. А також закріплення в законодавстві обов'язкової частки у спадщині, спадкування за правом представлення, розширення кола осіб, яким надавалось право посвідчувати заповіти у спадковому праві УРСР. На основі проведеного аналізу вищезазначених періодів, можна побачити багато спільних та відмінних рис у нормах, які

регулювали порядок спадкування у різні історичні етапи на українських землях, відображення, яких ми бачимо у сучасному спадковому праві України.

2. Сучасне спадкове право України орієнтоване на охорону та захист прав громадян у сфері спадкування. Еволюція українського законодавства направлена на розширення кола спадкоємців, регулювання спадкування обов'язкової частки у спадщині, закріплення спадкових прав непрацездатних, малолітніх та неповнолітніх спадкоємців. Прийнятий у 2003 році ЦК України став основним регулятором спадкових відносин в Україні. Також слід відзначити, що у зв'язку з курсом України на європейську інтеграцію, спадкове право адаптується до законодавства Європейського Союзу, що сприяє новелізації спадкових норм. Особлива увага приділяється спадковим правам подружжя, усиновлених та позашлюбних дітей, осіб, які закликаються за законом. Законодавчого закріплення також потребують норми направлені на спадкування прав на інтелектуальну та творчу діяльність.

3. Спадкові правовідносини є складними цивільно-правовими відносинами, заснованими на вільному волевиявленні осіб. Для реалізації спадкових прав особа, яка є спадкоємцем має вчинити певні дії або утриматись від їх вчинення, а саме прийняти спадщину або відмовитися від неї. Спадковими відносинами називають відносини, які виникають із приводу реалізації спадкових прав колом суб'єктів, підставою для виникнення яких є смерть особи. Суб'єктом спадкових правовідносин є заповідач і спадкоємець. Важливим є поділ учасників спадкових правовідносин, з точки зору розуміння належних їм прав та обов'язків, що обумовлює та конкретизує спосіб реалізації та захисту цих прав. Спадкові правовідносини є засобом вираження норми цивільного права, що виникає унаслідок певних юридичних фактів, пов'язаних із відкриттям спадщини.

4. Право на спадщину виникає у день відкриття спадщини у осіб визначених у заповіті або на підставі закону. Спадкові права виникають у зв'язку із смертю фізичної особи та позначають сукупність прав, які реалізуються щодо майна спадкодавця - спадщини. Спадщина охоплює

цивільні права та обов'язки, а саме: майнові права, зобов'язальні права, корпоративні права, тобто усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент його смерті.

5. Спадкування за законом виникає у разі відсутності заповіту. Законодавство України визначає певний перелік осіб – п'ять черг, які мають право на спадщину. Спадкування за законом відбувається по чергово, тобто наступна черга спадкоємців закликається до спадкування, тільки у випадку, якщо вичерпана попередня. Для спадкування за законом особа повинна подати до нотаріуса або уповноваженого органу: свідоцтво про смерть особи, документ, що ідентифікує особу, а також документ, що доказує зв'язок із спадкодавцем. За законом спадкоємець може прийняти спадщину безумовно або відмовитися від неї в межах строку відведеного для її прийняття. Спадкування за законом є найбільш застосованою формою спадкування в Україні.

6. Спадкування за заповітом відбувається у разі наявності заповіту. Заповіт це право особи визначити долю її майна після смерті. Якщо заповіт не охоплює все майно, яке заповідач матиме на момент своєї смерті, то таке майно буде спадкуватися за законом. Законодавством встановлено певний вичерпний перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, яка захищає інтереси найбільш вразливих верств населення. З метою захисту прав заповідача може бути призначений виконавець заповіту, який забезпечить виконання волі померлого. Заповіт може бути визнаний недійсним, наслідком цього є спадкування за законом.

7. Спадковий договір є цивільно-правовим договором, який укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. За спадковим договором набувач виконує розпорядження другої сторони і в разі смерті відчужувача, набуває право власності на зазначене в договорі майно. На майно яке є предметом договору нотаріусом накладається заборона відчуження. Право власності на майно набувач отримує на підставі договору, а не на

підставі спадкування, тобто набувач не є спадкоємцем відчужувача на основі договору.

8. Повномасштабне вторгнення російської федерації вплинуло на різні сфери суспільних відносин у тому числі, і на спадкові відносини. З огляду на це були внесені зміни до законодавства, щодо місця відкриття спадщини, способу подання заяви про прийняття спадщини, процедури заведення спадкової справи та видачі свідоцтва про право на спадщину. Зокрема, якщо місце відкриття спадщини знаходиться в зоні бойових дій, то заяву про прийняття спадщини, можна подати до будь-якого нотаріуса України. Також у разі втрати документів, що підтверджують права спадкодавця на майно, то встановити право власності можна за допомогою звернення до суду.

9. Спадкові відносини ускладнені іноземним елементом є складними, адже пов'язані з законодавством двох і більше держав і регулюються міжнародними конвенціями та угодами, підписаними Україною. Найбільш повно спадкування з іноземним елементом регулюється Законом України «Про міжнародне приватне право». Якщо у спадкоємця відсутня можливість особисто звернутися до нотаріуса в Україні, він може звернутися до консульської установи України для подачі заяви або звернутися до місцевого нотаріуса. У другому випадку заява може бути: оформлена українською мовою з засвідченням підпису іноземним нотаріусом або складена іноземною мовою з подальшою легалізацією в Україні.

Суспільні потреби змінюються і законодавство змінюється відповідно до цих потреб. Хоча норми ЦК України не є сталими, вони вдосконалюється та доповнюються, можна побачити прогалини, які ускладнюють застосування їх у процесі спадкування. Наприклад, в ЦК України не визначені такі суб'єкти спадкування як внуки спадкодавця, вони є п'ятої чергою спадкоємців, що не є правильним з точки зору спорідненості між спадкодавцем і спадкоємцями на основі якої побудовані черги спадкування. Також на основі європейського законодавства має бути розширене коло спадкоємців, які усуваються від права на спадщину, після вчинення ними протиправних дій проти спадкодавця.

Окрім цього потрібно забезпечити статус дітей, які народилися після смерті спадкодавця шляхом репродуктивних технологій. Хоча швидкий розвиток медицини та технологій надає можливість здійснювати батьківські права за допомогою передових репродуктивних технологій, законодавство ще не пристосоване до таких нововведень. Необхідно вдосконалити українське законодавство, зокрема шляхом врахування періоду, протягом якого право на зачаття може бути реалізовано за допомогою допоміжних репродуктивних технологій. Та визначити статус цих дітей як спадкоємців за заповітом та за законом.

Отже, хоча спадкове право України адаптується до нових суспільних явищ, наразі норми ЦК України не повністю відповідають потребам громадян у сфері спадкування. Законодавство має підґрунтя для побудови нових концепцій спадкового права та перегляду діючих норм, щоб усунути існуючі прогалини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нестерцова-Собакарь. О. Особливості становлення та розвитку спадкових правовідносин в історичній ретроспективі цивільного права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С.145-150
2. Гончарова А.В. Спадкування за законом: історичні передумови сучасного стану. *Правові горизонти*. 2018. №8(21.). С.28-32
3. Фомічова Н. В. Історичні аспекти становлення спадкового права. Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 45. С. 270-274
URL:<http://www.apdp.in.ua/v45/53.pdf>
4. Гончарова А. В., Заїка Н.Ю. Порівняльний аналіз історії виникнення та сучасних норм спадкового права України та Німеччини. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 55-59
5. Уразовська О.С. Спадкування права на земельну ділянку за законодавством України. :дис. кан.юрид.наук: 12.00.03/ Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 211 с.
6. Поліщук М.Г. Порівняльна характеристика спадкового права давнього риму та спадкового права сучасного цивільного права України. *Актуальні проблеми сучасної юриспруденції*. 2017. №6(1). С.74-77
URL:http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_1_2017/20.pdf
7. Майкут Х.В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2009. 20 с.
URL:<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/97/1/maikyt.pdf>
8. Маньковський В.В. Історичний аспект становлення спадкування в Україні та його зв'язок з регулюванням спадкових відносин на землях Литви та Польщі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №10. С.131-133
9. Нелін О. Особливості спадкування в Україні у період перебування у складі Російської та Австро-Угорської імперій у XIX — початку XX століття:

історико-правовий аспект. *Юридична Україна*. 2014. № 9. С. 4-9.

10. Середницька І.А. Історико правовий аспект розвитку спадкового права в Україні. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2018. №1. С.114-118

11. Маньковський В. В. Загальні засади спадкування в цивільному праві України від доби занепаду Російської імперії до здобуття незалежності. Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / МОН України, НУ "ОЮА" ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 56-59.

12. Колісніченко В.А., Трошкіна К.Є. Генеза спадкового права в Україні. Наукові записки. Серія: право. 2021. №11. С.133-138

13. Половинкіна Р. Ю. Перша кодифікація положень спадкового права за Цивільним кодексом УРСР 1922 року: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 63. С. 495-502. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d0ce6d6c-7c9f-4cf8-8ff4-49abeddd630c6/content>

14. Надієнко О. І. Спадкове право УСРР-УРСР та України: спадкоємність і новації. Молодий вчений. 2017. № 11. С. 953-958

15. Михайлів М. О. Проблеми у сфері правового регулювання спадкування за законом: цивільно-правові аспекти. *Юридичний вісник. Одеса : Гельветика*. 2020. № 5. С. 79-87.

16. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

17. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

18. Кравичк М.Б. Сучасні тенденції спадкового права України. *Цивілістика. Право і суспільство*. 2022. №6. С.92-96. URL: http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2022/6_2022/14.pdf

19. Бичківський О.О. Спадкування за законом за законодавством України та окремих іноземних держав. *Вісник Запорізького національного*

- університету. 2011. №2. С.42-50.
URL:<https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2011-2/6.pdf>
20. Поліщук М.Г. Поняття спадкових правовідносин: характерні риси та елементний склад. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2017. С.122-126.
21. Бориславська М., Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019. №18(3), С. 136-157.
22. Кравчик М.Б. Спадкові правовідносини як механізм здійснення спадкових прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. №33. С.102-106. URL:<https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc33/29.pdf>
23. Главач І.І. Теоретичні питання класифікації учасників спадкових правовідносин. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. №43. С.201-210. URL: [https://journals.pnu.edu.ua › article › download](https://journals.pnu.edu.ua/article/download)
24. Бірюков І.А. Поняття та характеристика спадкових правовідносин. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №1. С. 26-35.
25. Печений О.П. До питання про природу прийняття спадщини та визначення місця її відкриття. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С.199-201.
26. Козловська Л. В. Прийняття та відмова від спадщини як здійснення суб'єктивного права спадкування. *Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання*. 2014. №13. С.48-51.
27. Маньковський В.В. Поняття та види спадкування за цивільним законодавством України, Литви та Польщі: порівняльно-правовий аналіз : дис... на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»/ *Національний університет «Одеська юридична академія»*. 2022. 181 с.
28. Сегенюк А. В. Особливості спадкування за законом. *Часопис цивілістики*. 2016. №20. С. 146-150.

URL:<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cab34c65-e4fc-4c26-9437-989d2a6b21ba/content>

29. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

30. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

31. Окремі питання спадкування: Роз'яснення Мін'юсту України від 11.10.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0064323-11#Text>

32. Сердечна І.Л. Черговість спадкування за законом: поняття та особливості застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2022. №1. С.191-194. URL:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ff35999-cc18-457d-9653-88d72bbfb362/content>

33. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства Юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n646>

34. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.

35. Фомічова Н. В. Гарантії здійснення права на відмову від прийняття спадщини за цивільним кодексом України. *Часопис цивілістики*. 2014. №17. С. 92-96. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/17/20.pdf>

36. Гончаренко В. О. Правові наслідки відмови від прийняття спадщини. Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / МОН України, НУ "ОЮА" ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонов. Одеса: Фенікс, 2021. С. 16-19. URL:<https://dspace.onua.edu.ua/items/29441006-136b-4caf-98af-378dc4ad94d7>

37. Баб'юк М.П., Руденко О.А. Актуальні питання визнання спадщини відумерлою за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №9. С.49-53. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/11.pdf

38. Михайлів М. Спадкування за заповітом в умовах рекодифікації

цивільного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 22-26. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/5.pdf>

39. Кучер В.О. Забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців за цивільним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №12. С.157-160. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/32.pdf

40. Долинська М.С. Розвиток спадкових правовідносин за участю неповнолітніх на українських теренах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - Серія юридична*. 2023. №3. С. 173-181.

41. Пастернак. В.М. Поняття «легат» в спадковому праві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. № 5(86). С. 387-391. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/58-2.pdf>

42. Достдар Р.М. Суб'єкти спадкування за заповітом відповідно до законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №3. С.82-86.

43. Білоус Т.Й. Регулювання спадкових відносин в Україні та країнах ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. №86 (2). С.27-31. URL:<https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/6-1.pdf>

44. Сегенюк А. В. Спадковий договір: поняття, характеристика, особливості. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн.* 2017. №25. С. 49-52.

45. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. ; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с. URL:https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_pravo/Spadkove_pravo-2.pdf

46. Труфанова Ю. В. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. №2. С. 115-120

47. Павлова В.Г. Спадковий договір та договір довічного утримання

(догляду) в цивільному праві України. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журн.* 2022. №47. С. 38-43.

48. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

49. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

50. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату : Наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>

51. Кухарев О.С. Актуальні аспекти здійснення спадкоємцями права на прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. №11. С.222-225. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/50.pdf

52. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>

53. Дзера І. О. Особливості здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. Сучасні виклики приватного права в умовах війни : збірник наукових праць учасників круглого столу (1 лютого 2024 року). 2024. С. 32-36. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2819e7b4-575b-4ade-b22c-bd69be5bbe12/content>

54. Кухарев О.С. Визначення судом додаткового строку для прийняття спадщини в умовах воєнного стану. Слово національної школи суддів України. 2024. №2(47). С.135-148.

55. Чабан О. М. Особливості прийняття спадщини в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття». 2022. № 2. С. 662-665.

URL:<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2bc2cc0a-dcbe-471b-9ae8-e82b8b441d96/content>

56. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

57. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

58. Як спадкоємцю за кордоном отримати спадщину в Україні? *Управління нотаріату Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ).* 2025. URL:<https://centraljust.gov.ua/news/info/yak-spadkoemtsyu-za-kordonom-otrimati-spadschinu-v-ukraini>

59. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

60. Новицька Н.Б., Новицький А.М., Салецька Н.М. Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2025. № 2(19). С.126-134. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/359/370>